

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ULUSLAR ARASI ZAZA DİLİ SEMPOZYUMU
(13-14 MAYIS 2011)

Editör

Murat VAROL / Öğretim Görevlisi

Yayına Hazırlayanlar

Murat VAROL / Öğretim Görevlisi
Ömer Faruk ELALTUNTAŞ / Okutman

ZAZA DİLİ'NİN TARİHİ GELİŞİMİ

Dr. Zülfü SELCAN

1. İrani diller familyası ve sınıflandırılması

İrani diller familyası hintavrupa diller familyasının bir dalı olup hint ve diğer hindocermen dil familyalarıyla (cermen, romen, islav vd.) bir tarihi dil akrabalığı vardır.

İrani diller familyası toplam olarak 40 dilden ibarettir ve Zazaca da bunlardan biridir (Tablo 1).

Zaza Dili'nin yayılma alanı için bak harita 1, 2 ile 3, 4.

Tarihi döneme ait irani diller, indoarya ve diğer hindocermen dillerde olduğu gibi geleneksel olarak üç döneme ayrılır: *Eski iranca*, *Orta iranca*, *Yeni iranca*.

Eski irani diller: Yazılı belgeler (yazılışın başından MÖ. 4./3. yy'a kadar) sadece Avestçe ile Eski Farsça'dan vardır.

Med kıralları (MÖ. 625-550) kendi dilinde yazılı belge eseri bırakmamıştır. Medce, (Eski-)Partça, İskitçe ile Arahotça'nın otantik yazılı belgeleri yoktur ve sadece küçük çapta yan kaynaklarda bulunuyor (Schmitt, CLI, 86).

Avestçe, Zerdüşt'ün (MÖ. 6. yy.) konuştuğu ve Zerdüşt dininin kutsal kitaplarında kullanılan dildir. Avestçe iki gelişim kademesinden oluşuyor: En eski olanı, Zerdüşt tarafından söylenen onyedinci türküdeki ("Gāθā") dil şekli, *Gāθā-Avestçesi*'dir. *Genç-Avestçe*, farklı dönemlere ait diğer yazılı bölümlerdir (Hoffmann, HbO, 1).

Eski Farsça, Ahemanlı padişahlarının (MÖ. takr. 705-331) çivi yazılarında kullandığı ve çoğunlukla Elamca ve Babilce tercümesiyle beraber yazdığı dildir. Bu çivi yazılarının en meşhuru Bisutun'daki üç dilli Darius-Kitabesi'dir (521/520 v. Chr.).

Yazılı belgeleri olan *Orta İrani diller* (MÖ. 4./3 yy.'dan MS. 8./9. yy.'a kadar) tarihi gelişim bakımından batı ve doğu grubuna ayrılır. Bunlar batıda Partça, Orta Farsça ve doğuda Sogdca, Harezmce, Sakça ve Baktrea'dırlar.

Yeni irani diller (MS. 8./9. yy.'dan sonra) çoktur ve günümüzde Doğu Anadolu'da, İran, Irak, Kafkasya, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya ile diğer şark ülkelerinde konuşuluyor.

Tarihi gelişim bakımından irani diller doğu ve batı grubuna ayrılır, bunlar ise tekrar kuzey ve güney gruplarına bölünür. Buna göre Farsça güneybatı, Avestçe kuzey ve Medce de kuzeybatı dil grubuna aittirler. Avestçe kuzeybatıya ait olan Partça ile birçok ortak özelliklere sahip olmasıyla beraber bazı noktalarda doğu irani dillerle benzerliği de vardır. Avestçe'nin doğu irani dillerine ait olduğu kesinlikle ispatlanamıyor, çünkü yer ve zamanla ilgili bilgi eksikliği bunu zorlaştırıyor (Schmitt, CLI, 27-28, 67-70, 84).

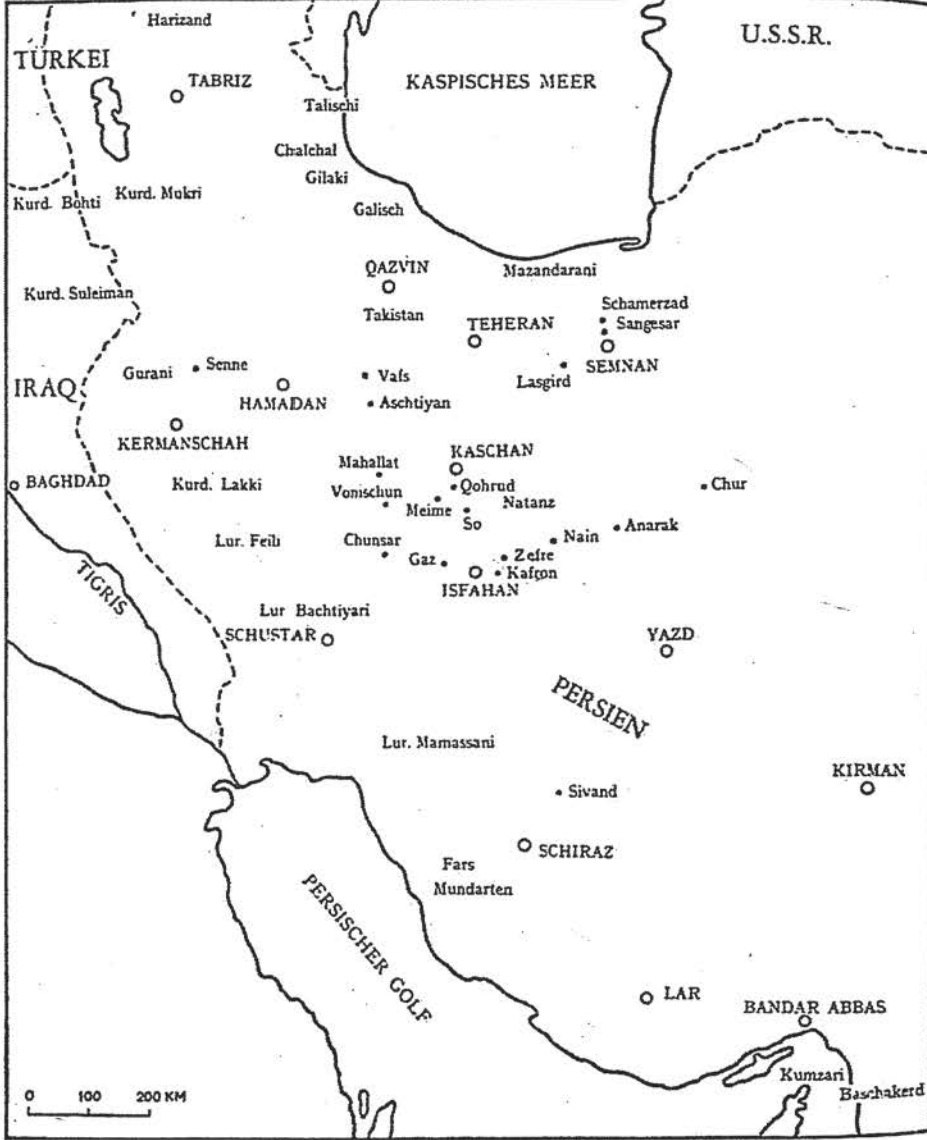
Partça, Partya bölgesinde (Horasan, Gorgan ve Güney Türkmenistan) konuşulan dildi ve Arsaklı padişahları (MÖ. 247 – MS. 224) tarafından saray dili olarak kabul edmişti. Part dili Manihyacı'ların dini yazılarında belegenmiştir fakat belgeli bir ön kademesi olmadığı gibi devamı da yoktur, yani yokolmuştur. Ahemanlı ve Part İmparatorluğu'nun resmi ve yönetim dili Aramca idi.

Orta Farsça Eski Farsça'dan türeyen ve Ahemanlı hakimiyetinin bitmesinden (MÖ. 331) sonra gelişen dildir. Sasanlı'ların hakimiyeti döneminde Orta Farsça İran İmparatorluğu'nun resmi ve yönetim dili idi. Ayrıca Nasturi ve Manihya dininde de kullanılıp Orta Asya'daki Turfan'a ve Güney Hindistan'a kadar yayılmıştı (Sundermann, CLI, 114-137, 138-164).

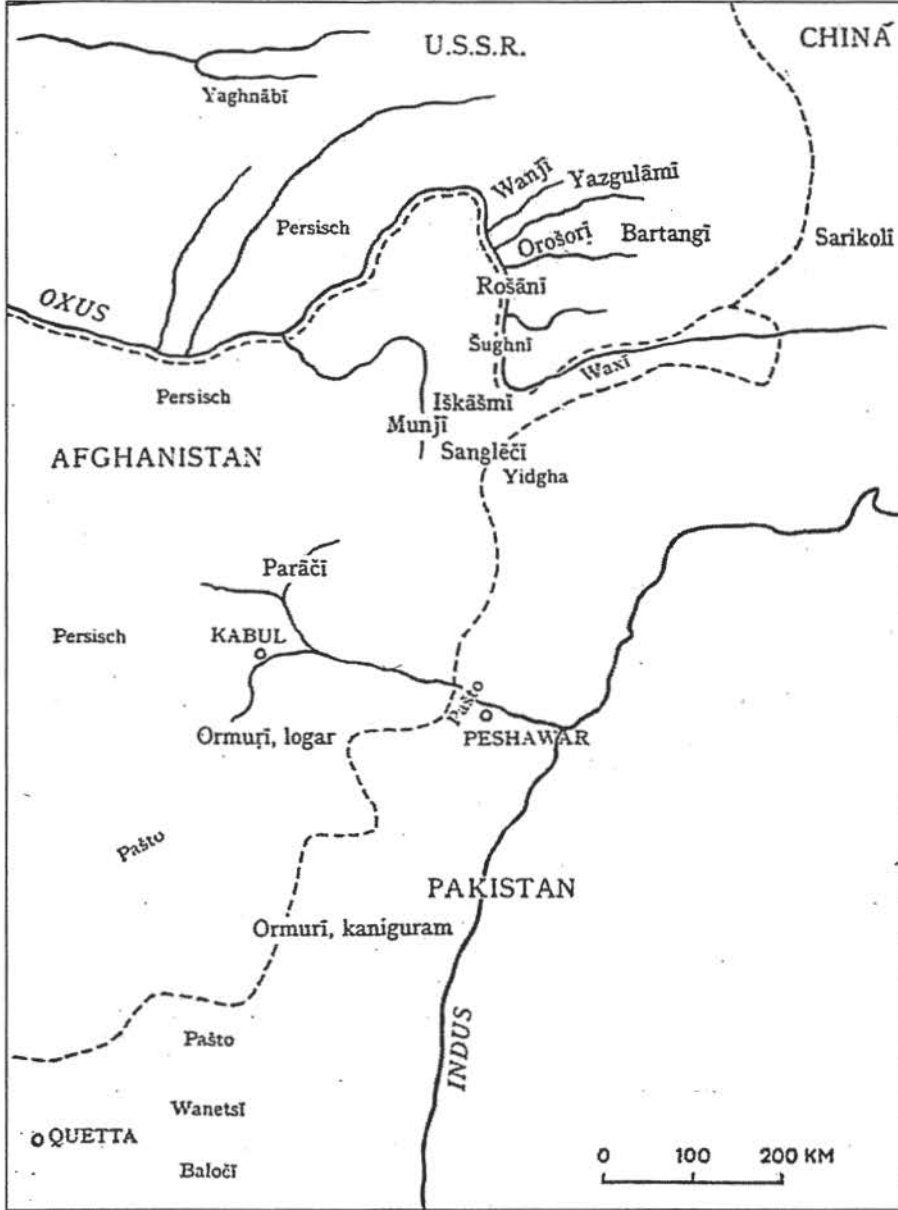
Doğu-orta irani dillerinin özelliklerinden birisi, eski irani plozivleri */b-, d-, g-/ nin frikativ */β-, δ-, γ-/ ye (sog., har β-, δ-, γ-) dönüşüm yapması ve bazı kelimelerde son heceyi muhafaza etmesidir:

eir. *brātar- 'kardeş' (av., ef. brātar-), sog. βrāt, har. βr'd, yag. vīrot.

ilkir. *adzam 'ich' (av. azəm-, ef. adam-), sog. azu, yag. (man).

Harita 1: İrani dillerin yayılma alanı, batıda (Morgenstierne, HbO)

Harita 2: İrani dillerin yayılma alanı, doğuda (Morgenstierne, HbO)

Harita 3: Zaza Dili'nin yayılma alanı

2. Zazaca'nın irani diller familyasındaki yeri

Zazaca'nın bilimsel araştırılması 1856 da başlıyor ki bugün 155 yıllık geçmişi olan bir araştırma tarihine bakabiliriz. O dönemde Avrupa'da dillerin araştırılması ve dilbilimi temelini atılması için yoğun girişimler yapılmaktaydı.

1856 yılında Rusya'nın Petersburg Bilimler Akademisi, şark dilleri üzerine bilgi edinmek amacıyla, Roslawl'da (Smolensk Eyaleti) bulunan savaş esirlerinden dil kayıtları yapması için Peter Lerch'i görevlendirmiştir.

P. Lerch onbir hafta (7. mart - 26. mayıs, bk. Lerch, Bericht) kendileriyle beraber kalmıştır. Lerch'in verdiği bilgilerden anlaşılacağına göre aralarında enaz üç Zazaca konuşmacı vardı: Palu'nun *Kasan/Kaşan* köyünden gelme Hasan, *Hêni*'den gelme Ali ve adı verilmeyen bir *Dersim*'li (Bericht, 624).

Lerch'in başkaynağı *Zaza Hasan* dı. Palu'lu Hasan'dan kaydedilip yayınlanan *Zazaca Metinler* şundan oluşuyor: cümle listeleri, üç masal ve *Zaza* aşiretlerinin kavgaları. Kendisi ayrıca on Zazaca türkü kaydetmiştir (sekizi Hasan'dan, ikisi Ali'den)¹ fakat bunlar şimdiye kadar yayınlanmamıştır. Hadank'in ima ettiğine göre P. Lerch'in III. Bölümü'nün basımı için o zamanlar akademideki yetkili Carl Salemann tarafından engellenmiştir².

Lerch aynı zamanda metinlerden bir kelime listesi de hazırlamış (II, 191-214), fakat Zazaca'nın bir gramatik analizini yapmamıştır. *Zazaca metinleri* Rusça ve Almanca tercümesiyle Petersburg'da yayımlandı (1856, 1857-58).

Bu başlangıç döneminde Zazaca, Farsça ve Kurmanca üzerine küçük çaplı dil materyalinin mevcut olmasına rağmen, eksik gramatik bilgilerden dolayı bu diller birbirinden ayırdedilememiştir. Bu nedenle Lerch, sözlüğe kaydedilen ve -e, -i, -a ile biten onbir dişil kelimenin gramatik cinsiyetini farketmemiştir: mesela *aşme* 'ay', *kerge* 'tavuk', *kardı* 'bıçak', *keina* 'kız', *manga* 'inek'.

Avusturyalı dilbilimci Friedrich Müller de (1864) Zazaca'nın gramatik cinsiyeti ayırdettiğini farketmemiştir. Ayrıca Zazaca ile Kurmanca'nın Farsça'nın birer lehçesi olduğunu sanmış, fakat bunun bir yanlışlığı olduğu sonra ortaya çıktı.

Diğer yandan F. Müller incelemesinde iki önemli tespitte bulunmuştur: birincisi Zazaca'nın Kurmanca ile Farsça'ya karşı daha eski olduğu ve ikincisi farklı bir tarihi dil gelişiminin bulunduğu, mesela eski irani baş v'nin Farsça ve Kurmanca'ya karşı Zazaca'da muhafaza edilmesidir.

Bu ise sonraları F. Spiegel (1871), W. Tomaschek (1887), W. Geiger (1891-1901), A. Socin (1901) gibi bilimciler tarafından diğer misallerle desteklenmiştir (Selcan G, 12 f).

Zaza Dili'nin diğer metinleri Alman arkeoloğu ve dilbilimcisi Albert von Le Coq tarafından yayımlandı. Le Coq Zazaca metinleri, Şam'da yaşayan ve Çermük'ten gelme Omar ibn Ali'den kaydetti (1901) ve 1903'te Berlin'de yayınladı. Kendisinin Zazaca metinleri bir kelime ve cümle listesi ile Almanca tercümeli kısa metinleri kapsamaktadır, fakat gramatik olarak incelenmemiştir.

P. Lerch ile A. von Le Coq'un çalışmalarından sonra üçüncü dilbilimci olarak O. Mann 1906 yılında Zaza bölgesine geldi, Siverek ve Elazığ'da Zazaca'dan dil kayıtları yaptı. Aynı zamanda ilk olarak Zazaca'nın gramatik yapısını inceledi. Gramatik analizinin sonucunu, Siverek'ten Prusya Bilimler Akademisi'ne gönderdiği 4. haziran 1906 tarihli mektubunda şöyle bildiriyor:

"Daha evvel de tarafımdan savunulan görüş tasdik edildi, yani Zazaca'nın hiç Kürtçe olmadığı (...). Turfan metinlerindeki Orta Farsça'nın kuzey lehçesinin tüm garip fiil çekimlerini burada Zazaca'da tekrar görüyorum."³

O. Mann mektuplarında yazdığına göre daha Siverek'te iken Dersim'e gitmeyi planlıyor:

(5. haziran 1906:) '*Harput, Hozat und Mazgerd'deki çalışmaların ön safhası olarak kendisinin derlediği kelimelerden istifade edebilirim.* '(30. haziran/4. temmuz 1906:) *„(...) iki üç hafta daha burada kalacağım; sonra Harput ve adı biraz kötüye çıkarılan Dersim'de daha az kalırım. ..."*⁴

Mezre'den, bugünkü Elazığ'dan 1./2. August 1906 tarihinde şunu yazıyor:

¹ P. Lerch, Bericht, S. 642.

² O. Mann, K. Hadank: Kurdisch-Persische Forschungen, Bd. III/1, Berlin 1926, S. XXVI-XXVII.

³ O. Mann, Nachlaß in der Staatsbibliothek Berlin (W), Briefe; vgl. auch ebenda, Vortrag vom 4. Juli 1909 und 20. Jan. 1909, S. 11.

⁴ O. Mann, ebenda

'Gelecek Pazartesi 6. ağustosta yaban Dersim'e küçük bir seyahate girişeceğim, ençok 8 günlüğüne. Daha bilinmeyen bir çivi yazısı ile Zaza Dili içindir. (...)'

Fakat Fırat' tan atıyla beraber kekle karşıya geçerken bir kaza geçiriyor ve dönmek zorunda kalıyor.

O. Mann *Dersim*'i görme amacına ulaşmadan Harput'u (Elazığ) terk edip Palu üzerinden Muş'a, oradan da İran ve Irak seyahatine devam edip dillerin kayıt ve analizini yaptı.

Doğu Anadolu, İran ve Irak'ta kaldığı toplam üç yıllık sürede birçok yeni irani dilin kayıt ve analizini gerçekleştirdi. Herşeyden önce Zazaca, Goranca ve Lurca'nın gramatik yapısını tanıdıktan sonra batı irani dillerin tarihi özellikleri açıklığa kavuştu ve bunları *Die Tājik-Mundarten der Provinz Fārs (1909)* [Fars Eyaletinin Tacik Ağızları] adlı eserinde kuzey ve güney grupları diye ayırdı⁵. O. Mann'ın attığı yeni batı irani dillerin tarihi sınıflandırma temeli iranistikte günümüze kadar halen geçerlidir.

O zamana kadar yalnız olarak sanıldığı gibi, Zazaca'nın katiyen Kürtçe olmadığını başta Mann bilimsel olarak ispat etti ve kuzeybatı diller grubuna dahil olduğunu ortaya koydu.⁶ İncelemesinin verdiği sonuca göre aynı zamanda, o döneme kadar yine yalnız olarak 'Kürtçe' zannedilen Guranca ile Lurca'nın da bağımsız olduğu ortaya çıktı. Guranca kuzeybatı ve Lurca güneybatı dil grubuna aittir. O. Mann Kurmanca /Kurmanca, Soranca ile Mukri'ceyi birer bağımsız dil olarak, kuzeybatı dil grubunun (Zazaca vd.) yanında özel bir grup olarak sınıflandırdı (krş. Hadank, Boti und Êzâdi, 1938, 5).

Mann'ın sınıflandırmasını 1921 de P. Tedesco devraldı, fakat K. Hadank'ın tenkid ettiği gibi, bu diller hakkında bilgi sahibi olmadan ve açık bir gerekçe göstermeden, değiştirerek Kurmanca ile Soranca'yı da kuzeybatı dil grubuna kattı⁷.

Mann'ın ölümünden sonra (1917) Prusya Bilimler Akademisi Karl Hadank'ı onun eserini tamamlaması için görevlendirdi. Hadank Mann'ın dil kayıtlarını büyük titizlikle işledi ve 1932'de ilk Zazaca grameri yayımladı (398 s.). Böylece o zamana kadar araştırmada ihmal edilen bu dilin layık değeri verildi. Zaza Bilimi'nin temelini atma ve uluslararası düzeyde kabul ettirme Alman bilimcileri Oskar Mann ile Karl Hadank'ın büyük hizmeti sayesinde. Mann'ın küçük çaplı Zazaca metinleri Hadank'a yetmedi; Zazaca araştırmalarını genişletmek için daha zengin dil materyali elde etmeyi planlıyordu. Bu amaçla 1932'de Suriye ve Irak'ta Zazaca metinleri kaydetmek için bir bilimsel araştırma seyahatine girişti. Fakat yalnız bir kılavuzun tuzağına düşüğünü önceden bilemezdi: yani Zaza'lara karşı olan Kürt politikacısı Celadet Bedirhan'a rastlaması. Ancak bir zaman sonra bunun farkına varıyor ve not defterine şunu yazıyor:

'...Emir Zaza'ları Kürt sayıyor ve hepsini kürtleşmiş olarak görmek istiyor. ... benim Zazaca'ya bu kadar ilgi göstermem pek hoşuna gitmiyor.'⁸

Zaza Dili'nin dil tarihindeki yeri O. Mann'dan sonra (1906) K. Hadank (1926-32), P. Tedesco (1921), G. Morgenstierne (1958), I. M. Oranskij (1963), G. L. Windfuhr (1989), V. S. Rastorgueva (1990), J. Gippert (1996) ve diğer bilimciler tarafından incelenmiş ve aynen tespit edilmiştir⁹.

Zaza Dili'nin araştırma tarihinden, Selcan G, s. 12-45 te detaylı olarak bahsedilmektedir.

Kuzey Avestçe ile güney Eski Farsça arasındaki önemli ayrımlıklar şunlardır: z : d, h : s, b : d.

eir. *dz (av. z : ef. d) > of. d : prt. z > zz. z

eir. *dzānā-, av. zan-, ef. dan- 'bilmek', of. dān-, prt. zān-, zz. zan-, zanaene, yf. dān-, dānestan.

Eski irani *dzānā- fiil kökü 'bilmek' kelimesi, Avestçe zan-, Eski Farsça dan-, av. z nin karşılığı ef. d dir.

Bu kuzey-güney ayrılığı olan z-d orta irani dönemde de devam ediyor: kuzeyli Partça'da zān- ve güneyli Orta Farsça'da dan-. Yeni irani dönemde bu tarihi dil karşılığı Zazaca'da zan-, zanaene ve Yeni Farsça'da dān-, dānestān da görülmektedir.

⁵ O. Mann, *Die Tājik-Mundarten der Provinz Fārs*, Berlin 1909, S. XIII-XVI.

⁶ O. Mann, ebenda, S. XXIII, Fn. 1.

⁷ Hadank, Karl: *Zur Klassifizierung westiranischer Sprachen*, S. 37.

⁸ K. Hadank, *Nachlaß, Staatsbibliothek Berlin (W)*, H 4,1, Seite i.

⁹ O. Mann/K. Hadank, *Mundarten der Zāzā*, Berlin 1932, 19-31; P. Tedesco, *Dialektologie der westiranischen Turfantexte*, in: *Le Monde Oriental*, Uppsala, 15.1921, 185-258, u.a.; G. Morgenstierne, *Neuiranische Sprachen*, in: *Hanbuch der Orientalistik, Iranistik*, 4.1958, 160, 162, 165-166, 175-176; I. M. Oranskij, *Iranskje jazyki*, Moskva 1963, franz. Üb. *Les Langues Iraniennes*, Paris 1977; V. S. Rastorgueva, *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika zapadnoiranskich jazykov, Fonologija*, Moskva 1990; G. L. Windfuhr, *Western Iranian Dialects*, in: *Corpus Linguarum Iranicarum*, Hg.: R. Schmitt, Wiesbaden 1989, 294-295; s. auch *New Iranian Languages: Overview*, ebenda, 246-250 und *New West Iranian*, ebenda, 251-262; J. Gippert, *Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache*, in: *Ware*, Nr. 10, Nov. 1996, Frankfurt a. M., 148-154.

eir. *zɾdajā- (av. zərədaya-) 'kalp', of. dil, prt. zirō, zz. zeri, yf. dil.

Burada kelimenin baş sesi Avestçe, Partça ve Zazaca z-, buna karşı Orta ve Yeni Farsça'da d- dir.

eir. *dzasta, av. zasta 'el', ef. dasta-, of. dast, prt. (dast), zz. (dest).

Burada Avestçe'nin başsesi z- nin karşısında Eski Farsça d- duruyor. Orta irani dönemde Partça ve diğer diller kuzeyli *zast yerine Orta Farsça'nın dest kelimesini ödünç alarak devam etmiştir.

Eski irani *adzam- 'ben' kelimesi, Avestçe azem-, Eski Farsça adam-, av. z nin karşısında ef. d duruyor. Orta irani dönemde Partça'da az Orta Farsça (man) dir; zz. ez, yf. (man). Bu misallerden çıkan sonuca göre Avestçe, Partça ve Zazaca z-Grubunu, buna karşı Eski, Orta ve Yeni Farsça da d-Grubunu oluşturuyor.

h : s

eir. *θr : av. θr : ef. ç¹⁰ : of. s : prt. h : zz. h : yf. s

eir. *θrayas 'üç', av. θraiθ-, ef. çifā 'üçüncü', of. se, prt. hrē, zz. hirē, yf. si '

Eski irani *θrayas 'üç' kelimesinde, Avestçe θ nin (θ İngilizce th gibidir) karşısı Eski Farsça ç dir (ç nin sesi s gibidir). Orta irani kademedede Partça'nın hr si karşısında Orta Farsça'nın s si durmaktadır. h : s ayrılığı orta irani dönemden yeni irani süreye kadar devam etmiştir: Zazaca hirē, Yeni Farsça si.

eir. *datsa, av. dasa- 'on', ef. *daθa¹¹, of. dah, prt. das, zz. des, yf. dah.

Eski irani *datsa 'on' kelimesinde Avestçe s nin Eski Farsça karşılığı θ dir. Orta irani dönemde Partça s nin Orta Farsça karşılığı h dir. h : s ayrılığı yeni irani dönemde de varlığını sürdürüyor: Zazaca des, Yeni Farsça dah.

eir. *puθra, av. puθra- 'oğul', ef. puça-, of. pus, prt. puhr, (zz. laz), yf. pus, pusar

Eski irani *puθra 'oğul' kelimesinde, Avestçe θ nin karşısında Eski Farsça ç duruyor. Orta irani kademedede Partça h nin Orta Farsça karşılığı s dir. h : s karşılığı yeni irani döneme kadar ilerledi: Yeni Farsça pus, pusar.

Zazaca laz 'oğul' Partça'daki karşılığundan başka bir kökene sahiptir.

İlginç bir gelişme eski irani *dv nin d : *v, b ye ayrılışıdır.

eir. *dv : av. duu : ef. duu : of. d : prt. b : zz. v, b

eir. *dvar(a)- 'kapı' : av. duuar- : ef. duvara- : of. dar : prt. bar : zz. KL çê-ver/kê-ber, GL ber; paš. war, yf. dar, krm. der.

Dikkate değer olan eski irani *dvar(a)- 'kapı' kelimesidir; bunda eir. *dv- orta irani safhada d- ile v/b- ye ayrılmıştır: Orta Farsça dar ve Partça bar. Orta irani d : *v, b karşılığı yeni irani dönemde devam etmiştir. Burada Partça ile Zazaca b-grubunu oluştururken, Orta ve Yeni Farsça ise d-grubuna aittir. Bununla beraber Zazaca'nın varyantları v- ile b- yanyanadırlar: zz. KL çê-ver/kê-ber, GL ber.

Kuzey veya Dersim Lehçesi ile Çermik Zazaca'sında 'kapı', kē/çê 'ev' ile ber/ver in birleşimiyle ifade edilir: çêver (Selcan G, 244); kē-ber, kē-ver (Çermik: Le Coq, 80, Nr. 118, 88, 249; Pamukçu, 135); Güney Lehçesinin bir kesiminde (Palu, Siverek) sadece ber kullanılır (Tur Söz, 20; M-H Z, 150, 280).

¹⁰ Das hier für das Altpersische benutzte /ç/ klingt nach Schmitt, CLI, 66, ähnlich wie [s]; sein genauer Lautwert läßt sich jedoch nicht bestimmen.

¹¹ ef. *daθa tritt nur in der elamischen Nebenüberlieferung auf: *daθa-pati- (Brandenstein, 116; Schmitt, CLI, 99). Das altpersische Fonem /θ/ wurde früher mit /p/ geschrieben: ef. pard- 'Jahr'.

	Eski İnan.	Avest.	Eski Fars.	Orta Fa.	Part.	Zazaca	Yeni Fars.
	*dz	z	d	d	z	z	d
bilmek	*dzānā-	zan-	dan-	dān-	zān-	zan-, zanaene	dān-, dānestan
ben	*adzam-	azem-	adam-	(man)	az	ez	(man)
kalp	*zrdajā-	zərədaya-	-	dil	zirō	zeri	dil
el	*dzasta	zasta	dasta-	dast	(clast)	(dest)	dest
	*θr	θr	ç	s	h	h	s
üç	*θrayas	θraiiō-	çitā 'üçlencü'	se	hrē	hirē	si
on	*datsa	dasa-	*daθa ¹²	dah	das	des	dah
oğul	*puθra	puθra-	puça-	pus	puhr	(laz)	pus, puser
	*dy-	duu-	duu-	d	b	v, b	d
kapı	*dvar(a)-	duuar-	duvara-	dar	bar	çêver/kêber, ber	dar

Tablo 2: Kuzey ve güney dil gruplarında farklı ses gelişimi

İrani dillerin farklı tarihi gelişimi en açık olarak 'demek, söylemek, konuşmak' filinde izleniyor: eir. *vač- (av. vac-, prt. wāč-, ...) ile buna karşı eir. *gaub- (ef. gaub-, of. gōw-) (Schmitt, CLI, 84; Boyce, 89, 42). Burada Zazaca, eski kökleri muhafaza etmekle, Eski ve Orta Farsça'dan ziyade Avestçe ile Partça'ya yakındır: zz. vatene 'söylemek, konuşmak', va(t)- dgz.göv, vaz-/važ- ihtk.göv. Zazaca'da dili geçmiş zaman hem va(t)- gövdesiyle, hem de vake ile ifade edilir: ey va'vat ya da ey vake 'o (e) söyledi'. İhtimal ve emir kipi, ihtimal kipi gövdesi vaz- vasıtasıyla yapılır: u ke vaz-o 'o (e) söylerse', vaz-e 'söyle'. Zazaca'nın kuzeyli Avestçe'ye yakınlığı ayrıca zz. vake 'söyledi', av. vak- 'söylemek' ile belgeleniyor (AiW. 1330).

Güneyli Yeni Farsça'da ise buna karşı 'söylemek, konuşmak' goftan, guy- şmz.göv. Burada Kurmancca gotm, bêž- ile biryanda güneyli dil grubuyla beraberdir, diğer yanda bundan ayrılıyor.

3. Tarihi Fonoloji

1. eir. *ɣ-

Eski irani başses *ɣ- (av. v-) Zazaca ile yeni irani dillerin bir kısmında değişmeden devam etmiştir ve bazı dillerde ise buna karşı /b-/ kısmen /g-/ olarak gelişmiştir¹³.

Zazaca, Semnanca, Gürânca gibi kuzeybatı dil grubu ile Hazar yöresindeki Tātī, Tāleši, Sālī, Gilakī (Lāhijānī), Harzani¹⁴ dilleri¹⁵ ve doğu irani dillerden Paštoca¹⁶ ile sekiz Pâmîr dili¹⁷ için tipik olan, eski irani başses *ɣ- yi muhafaza etmesidir. Buna karşı Yeni Farsça'da, Kurmancca ile diğer bazı irani dillerde /b-/ veya /g-/ ye dönüşmüştür. Paraçice'de kısmen ɣ- ve Baluçice'de gw- olarak vardır.

Buna birkaç misal:

Eski İnanca *vāta- (Avestçe vāta- m) 'rüzgâr', Zazaca va m, Mâzandarānca vo(t), Gilakca-Lh/Mç/Fr vā, Tāleše vā, Harzanca vōr, Guranca vā, Sangesarca ve, Semnānca va, Yeni Farsça bād, Kurmancca ba, Soranca ba, Yaghnobca vāt, Paštoca wō, Şughnca (şūj), Paraçça yā, Baluççe gwāt.

¹² ef. *daθa tritt nur in der elamischen Nebenüberlieferung auf: *daθa-pati- (Brandenstein, 116; Schmitt, CLI, 99). Das altpersische Fonem /θ/ wurde früher mit /P/ geschrieben: ef. Pard- 'Jahr'.

¹³ H. Hübschmann, Persische Studien, Straßburg 1895, S. 154-166; C. Salemann, *Mittelpersisch*, in: GdIPhI, 1901, S. 269; Morgenstierne, *Neuiranische Sprachen*, in: HbO, 159; Für die ausführliche Darstellung vgl. I. M. Oranskij, *Iranische jazyki v istor.*, 1979, 162, 163.

¹⁴ Yaḥyā Zokā, *Gūyīs-e 'Gālin-Qayā' yā Harzandī*, in: FIZ, 1957 (1336 h. ş), 51-92.

¹⁵ Krş. Selcan G, 85.

¹⁶ M. Lorenz, *Lehrbuch des Pashto*, Leipzig 1982; W. Geiger, *Die Sprache der Afghanen, das Pašto*, in: GdIPhI, 2. Abt., 201-230; das /w/ des Pašto hat den Lautwert IPA [w].

¹⁷ şmd.z.göv 'sehen': (Zaza vin-/vên-), Şighnī win-, Sāriqolī wein-, Roşanī win- Yazghulamī win-, İškaşmī wen-, Wakhī win-; Yidgha wurg 'Wolf', Sangliçī warf 'Schnee', vgl. Geiger, *Die Pâmîr-Dialekte*, in: GdIPhI, 298 und J. Payne, *Pâmîr Languages*, in: CLI, 436.

Eski İnanca **vřka-* (Avestçe *vəhrka-* m) 'kurt', Zazaca *verg* m, Māzandarānca *verk*, Gilakca-Lh/Mč/Fr *verg*, Tālešçe *varg*, Harzanca *wārg*, Sangesarca *varg*, Semnānca *verg*, Yeni Farsça *gorg*, Kurmancca *gur*, Soranca *gurg*, Yaghnobca *urk*, Paštoca (*lěva*), Šughnca *wūrj*, Paraçça *γury*, Balūççe *gwark*.

Bununla ilgili başka seçme misaller Tablo 3 und 4 te bulunmaktadır. Kelime karşılaştırmasından çıkan sonuca göre eir. **u-* yeni irani dillerde altı fonemle temsil edilmektedir.

eir. **u-* > yir. [v-], [w-], b-, g-, γ-, gw-. Zazaca v-grubuna aittir.

[v-]	zz. täl. sangs. semn. harz. gil. mäs. yagh.
[w-]	gur. šugh. paš. yagh.
b-	yf. krm. sor.
g-	yf. krm. sor. par.
γ-	par.
gw-	bal.

Özel bir durum şudur: av. *vas-* 'istemek' (ehi. *vaš-*), *ušta-* PPfP. (AiW 1381), zz. *was-*, *wast-* dgz.göv.

Burada eir. **u-* (av. v-) > zz. w- [w-] gelişimi izlenmektedir. Buna göre orta irani belgeleri prt. *wāz-*, *wāštan* ile of. yf. *xwāh-*, *xwāstan* 'istemek' görüldüğü gibi başka bir kökene dayanıyor. Bkz. Tablo 5.

2. eir. **xu-*, *hu-*

Avestçe'de *x^v-*, *hv-* ve Eski Farsça'da *hv-* olarak bulunan (av. *x^v-*, *hv-*, ef. *hv-*) baştaki eir. **xu-*, *hu-*, yeni irani dillerde sekiz farklı fonemle temsil edilmektedir:

eir. **xu-*, *hu-* > yir. w-, h-, f-, x-, xw-, xv-, β-, gw-.

Avestçe *x^var-* 'yemek' *šmd.z.göv*, *dgz.göv* : Zazaca *we(r-e)n-*, *werd* : Gūrāni *wār-*, *wārd* : Sivendce¹⁸ *wār-*, *fārd* : Balūçi *war-*, *warta* : Tālešçe *har-*, *hard* : Harzanca *han-*, *horcā* : Lurca-Giō *har-*, *hard* : Yeni Farsça¹⁹ *xor-*, *xord* : Paraçça *xār-* : Paštoca *xor-*, *xwāṛal* : Šughnca *xā-*, *furd* : Yaghnobca *xwar-*, *xōrt* : Osetçe *xvār-*, *xvard* : Sangesarca *xuor-*, *xorta* : Kurmancca *xw-*, *xwar* : Soranca *xw-*, *xward*.

Fonolojik karşıtlığı açık görülen birçok irani dilin belge kelimeleri Tablo 5 te sıralanmıştır. Tarihi dil gelişimi sonucu olarak ortaya çıkan ortak fonolojik özellik bakımından sekiz dil grubu oluşuyor ve Zazaca w-grubuna dahildir:

w-	zz. gur. siv. bal.
h-	zz. täl. harz. lurGi.
f-	šugh. siv. oss.
x-	sangs. paš. par. šugh. yagh. täl. yf. sor.
xw-	paš. yagh. krm. sor.
xv-	oss.
β-	paš.
gw-	bal.

3. eir. **-m-*

Eski irani fonem **-m-* Zazaca'da, çoğu yeni batı-irani²⁰ ve doğu-irani²¹ dillerde aynı kalmış, buna karşı Kurmancca'da düzenli olarak /-v-/ [v] ve Soranca'da /-w-/ [w] şeklinde gelişmiştir ve bu fark bir dil özelliğini ifade etmektedir,²² az sayılan bazı hallerde Balūççe²³ ile Vafşça'da²⁴ bir /-w-/ ve Lurca'da²⁵ bir /-v-/ bulunmaktadır:

¹⁸ Mann/Hadank, Die Mundarten von Khunsār, ..., Berlin 1926, S. 224, 226: Sivendi *fārdan* 'essen', *fārdim* 'ich aß', *farm* 'Schlaf', *fird* 'kurz, klein'.

¹⁹ In der heutigen Schreibung des Persischen wird das anlautende eir. **xu-* (av. *x^v-*) durch <-خ> fortgesetzt, aber seine Lautung hat sich zu np. [x-] entwickelt.

²⁰ 'Name': gur. *nāmā*, Mann/Hadank, 268; gil. *nōm*, mäs. *nūm*, Geiger, GIPhI, 350; harz. *zimustun* 'Winter' und *nim* 'halb', Zokā, 52-92.

²¹ 'Name': *nūm* paš. šugh.s, *nām* orm. par. yidgh. sangl. (Morgensterne, IIFL, 1938); oss. *nom*, Thordarson, CLI, 460; paš. *num*, Lorenz, 297.

²² Krš. a. Oranskij, 1979, 172, 2.: eir. *-m-* > w/w: krm. *nav* / sul. *nav* 'Name' (eir. *nāman-*, np. *nām*).

Eski İnanca **čašman-* (Avestçe *čašman-*) 'göz', Zazaca *çışm/çım*, Sangesarca *čašm*, Gūrānca *čām*, Yeni Farsça *češm*, Kurmancca *çav*, Soranca *çāv*.

Eski İnanca **nāman-* (Avestçe *nāman-*) 'ad', Zazaca *name*, Sangesarca *noum*, Semnani *nom*, Gūrānca *nām*, Yeni Farsça *nām*, Paštoca *num*, Kurmancca *nav*, Soranca *nāv*.

Tablo 6 (bk. a.) bu ilişkiyi ayrıca ondört kelime mukayesesiyle gösteriyor ve bundan üç dil gurubu meydana geliyor:

- m- zz. yf. sangs. sem. harz. gur. vd. yeni batı ile doğu irani diller
- v- krm. lurBx. kısmen
- w- sor. bal. kısmen vaf.

4. eir. *-r-

Eski İnanca'nın vokaller arasındaki *r* si Partça ve Zazaca'da aynı kalırken, Orta ile Yeni Farsça ve Kurmancca'da *l* ye dönüşmüş; Tablo 7 deki ilk dört belge bunu göstermektedir:

eir. *-r- : av. -r- : of. -l- : prt. -r- : zz. -r-/r- : krm. -l- : yf. -l-

Burada dikkate değer olan Avestçe **āhūra-* m 'tanrı' kelimesidir (bk. ay. *ahura-*) ve Zazaca'da *wair* [wa'ir] KL 'rab, koruyan' (*din*), güney varyantlarıyla *wayer* (Lerch II, 213), *wehar* m (M-H Z 303), *wihêr* (Tod 268), *wahar* m GL (Tur Sö 296) şeklinde devam etmiştir.

av. **āhūra-*, *ahura-* m 'tanrı' : (prt. of. *xwādāy*) : zz. *wair* KL 'rab, koruyan, sahip', *wayer*, *wihêr* GL; (: yf. *x'adāy* : krm. *xwede*) : gur. *wāi*, *waī* (M-H G, 290).

	Avestçe	Part.	Orta Farsça	Zazaca	Yeni Fa.	Kurm.
kalp	<i>zərədaya-</i> n	<i>zirō</i>	<i>dil</i>	<i>zeŕi</i> f	<i>dil</i>	<i>dil</i>
yıl	<i>sarəd-</i>	<i>sār</i>	<i>sāl</i>	<i>seŕe</i> f	<i>sāl</i>	<i>sal</i>
kırk	<i>čawwarə-sant-</i>	<i>čafārast</i> ²⁶	<i>čehel</i>	<i>čewres</i>	<i>čehel</i>	<i>čil</i>
şikâyet	<i>garəzā-</i> f	–	<i>gilak</i>	<i>geŕe</i> m	<i>gilah</i>	<i>gili</i>

Tablo 7: eir. *-r- nin gelişimi

5. eir. *-rt-

Eski irani fonem grubu *-rt- Zazaca ve bazı irani dillerde /-rd-/ olarak gelişti, Kurmancca /-r-/ ve diğer bazı yeni doğu irani dillerde ise buna karşı -rt-, -rl-, -r-/r-, -l-, -t- şeklinde; sadece Yaghnobca'da ve kısmen Baluççe ile Sangesarca'da aynı kalmıştır.

Eski İnanca **sarəta-* (Avestçe *sarəta-*) 'soğuk', Zazaca *serd*, Sangesarca *sard*, Baluççe *sard*, Yeni Farsça *sard*, Soranca *sard*, Kurmancca *sar*, Paštoca *soŕ*.

eir. **karta-* (ef. *karta-*, av. *kərəta-*) 'yaptı', zz. *kerd*, sang. *kart*, bal. *kurt*, yf. *kard*, sor. *kərd*, krm. *kır*, paş. *kṛāl*.

Bununla ilgili diğer kelime mukayeseleri Tablo 8 de bulunuyor (bk. a.) ve sonuç olarak sekiz grup ortaya çıkıyor:

- rd- zz. yf. gur. mǎz. sor. semn.
- rt- yagh.
- rt/rd- bal. sangs.
- rd/ld- oss.
- r/l- orm.
- r/t- yidgh.
- r- paş.
- r- krm.

²³ Nord-Bal. *šawā* 'ihr' 2.P.pl., (vgl. np. *šumā*); Nord-Bal. *nawās* 'Gebet', Geiger, AbBAW, 417; Nord-Bal. *šwā* 'ihr', J. Elfenbein, CLI, 354.

²⁴ vaf. *sawān* 'ihr' 2.P.pl. dir./obl., *āwān* 'wir' dir., *tāwān* 'wir' obl., P. Lecoq, CLI, 314.

²⁵ Bachtiyari: *duwā* 'Schwiegersohn' (np. *dāmād*), *ōveidin* 'kommen' (np. *āmādan*), O. Mann, Die Mundarten der Lur-Stämme im südwestlichen Persien, Berlin 1910, S. 185, 190.

²⁶ *çfr(s)/[t]*, Zum ersten Mal belegt bei: W. Sundermann, Mitteliranisch manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts, Berlin 1981, 157; vgl. ebenda: *wyst* '20', *hryst* '30', *pnjst* '50', *ššt* '60'.

Burada açık görüldüğü gibi Kurmanca'nın orta ve son *d* yi düşürmeye pek meyilli olmasıdır. Kurmanca bu fonolojik özelliğiyle Zazaca, Semnanca ile Yeni Farsça ve diğer bazı dillerden gayet belli şekilde ayrılıyor. Kurmanca (Paştoca, Ormurca ve Yidghaca'nın yanında) *t yi düzenli biçimde düşürüp *r*-şekli ile *rd* grubundan belli olarak ayırdediliyor. zz. yf. sor. vd.²⁷ *-rd-* : krm. vd. *-r-* ayırımı, diğer birçok ayrımlar da gözönüne alınırsa, Kurmanca ile Soranca arasında dil ağırlıklı bir farkın olduğunu dile getiriyor ve bu durum doğu irani dil grubunda da bulunmaktadır.²⁸ yazgh. *-rd-* : paš. *-r-* : orm. *-r-*, *-l-* : par.-yidgh. *-r-*, *-t-* : oss. *-rd/ld-* (*kard* 'kılıç', *mard* 'ölü', *sald* 'soğuk', Miller, GIPhI, 108).

6. eir. *-rz-

Eski irani fonem grubu *-*rz-* Partça ile Zazaca'da aynı kalmıştır: av. *barez-* 'yüksek', prt. *burz*, zz. *berz*, buna karşı of., yf. *buland* ve krm. *bilind*. Buna ait diğer belgeler şunlardır:

av. *arəzay-* m 'testis', (of. *xāyag*), zz. *herz* m, (yf. *xāye*), buna karşı krm. *hêl(ık)*.

av. *arəzav-*, ef. *ardav-*, 'doğru, uygun', zz. *areze* 'açık, belli'; krş. zzKL. *areze kerdene* 'açıklamak, izah etmek'.

	Avestçe	Orta Farsça	Part.	Zazaca	Yeni Fa.	Kurm.
yüksek	<i>barez-</i>	(<i>buland</i>)	<i>burz</i>	<i>berz</i>	(<i>buland</i>)	(<i>bilind</i>)
testis	<i>arəzay-</i> m	(<i>xāyag</i>)	–	<i>herz</i> m	(<i>xāye</i>)	<i>hêl(ık)</i>
açık, net	<i>arəzav-</i> , ef. <i>ardav-</i>	–	–	<i>areze</i>	–	–

Tablo 9: eir. *-*rz-* nin gelişimi

7. eir. *j

Başta

eir. *j (: av. *f*) : of. *z-*, prt. *ž-*, zz. *c-* [dž-] : yf. *z-* : krm. *ž-*

Avestçe *janay-* 'kadın', Orta Farsça *zan*, Partça *žan*, Zazaca *cēniye*, *cinike*, Tāleşçe *žen*, (*yan*), Harzanca (*yan*), Sangesarca *žan*, Semnānca *jenīya*, Māzandarānca-Sāri¹ *zena*, Guranca *žāni*, Kurmanca *žin*, Yeni Farsça *zan*, Soranca *žin*, Paraçça (*zāij*), Paştoca *jīnai*, *jān*, Şughnca *jīn*, *žēnik*, Balūççe *jan(ig)*, Yaghnobca (*inč*).

Baştaki *j-* ile ilgili diğer belgeler şunlardır:

Avestçe *jūya-* 'yaşamak', Orta Farsça *zīw-*, Partça *žīw-*, Zazaca *cūa-*, *cūaene*, Yeni Farsça *ziy-*, *zistan*.

Avestçe *jan-* 'vurmak', Orta Farsça *zan-*, Partça *žan-*, Zazaca (*dan-* *piro*), Kurmanca *žan-*, *žantın*, Yeni Farsça *zan-*, *zadan*. Krş. Zazaca GL: *cūw-* (Tur Söz 40), *cūw-* (Pamukçu 417).

Müzik aletini vurarak çalmaktan dolayı *jan-* 'vurmak' 'müzik çalmak' için de kullanılıyor: ofM. (*n'y*) *zd* 'o kaval çalıyor' (Sundermann, Parabeltexte, 126, 128), zzKL. (*ey*) *qavale cūmte*.

Eir. **jan-* 'müzik çalmak', Orta Farsça **zan-*, *zad* Prt, Partça **žan-*, Zazaca *cın-*, *cūmte*, Yeni Farsça *zan-*, *zadan*. Krş. Zazaca KL: *cın-*, *cūmte* (Selcan G 368), GL: *cen-* (Tur Söz 33, Pamukçu 417).

Verilen misaller Tablo 10 da sıralanmıştır. Bunun verdiği sonuca göre Eski İrani başses **j-* Zazaca ile yeni irani dillerin bir kısmında değişmeden aynı kalmıştır.

Ayrıca bunun verdiği sonuca göre *j nin gelişimi farklı şekilde meydana gelmiş ve üç foneme varmıştır: *j-*, *ž-*, *z-*. *j-*, *ž-* ile *z-* grupları şunlardır:

c- zz. semn. gilLg/Mč. bal. par. paš. şugh.

ž- sangs. gur. krm. sor. paš. yagh. täl.

z- yf. gilLg/Mč. mäsSr. şugh.

²⁷ 'Messer': gur. *kārdi* (MacKenzie, Awrom., 127), semn. *kārd* (Christensen, Contrib., 189); sangs. *kawrt* (Azami), *awrt* 'Mehl'; semn. *zard* 'gelb', *mird* 'Mann', Majidi, 13; mäs. *merdāi* 'Mensch', GIPh I, 356.

²⁸ yagh.: *kārt* 'Messer', *wurta* 'gebracht', *marta* 'tot', GIPh I, 335 f.; bal. *murta* 'tot' ebenda, 235; Sköld, Mater. Pamirspr. und Morgenstierne, IIFL., 1938, Engl.-Iran. Index, 7*-65*; s. a. Selcan G, 51.

Vokaller arasında

eir. *j- (: av. -j-) : zz. -c- [dʒ-] : yf. z

av. *arəjah-* n 'değer', *arəg-* fiili (...); of. (Pt.) *arž*, yf. *arz/arj*, zzGL. *erc* [erdʒ-]

av. *arəja-*, şmz. 2 *arəg-* 'değeri olmak, değere sahip olmak', of. yf. *arždan* (*arz-*); zzGL. *erc-* (Tur Söz 76, Pamukçu 418).

av. *arəjay-* 'layık', prt. *aržān*, of. *arzan* (Boyce 15), zzGL: *erciyaye* dgz.ort 'değerli/layık olmak', *embazo erciyaye* 'değerli dost'; (Tur Söz 76).

Son üç misalin belgediği gibi, baştaki *j- de olduğu gibi, ortadaki eir. *j- de Zazaca'da muhafaza edilmiştir.

8. eir. *š-

Eski İrani başşes *š- Zazaca'da orta irani dönem üzerinden değişmeden devam etmiştir:

	Eski İnan.	Avestçe.	Part.	Orta Fars.	Zazaca
memnun	*šā-	šā-	šād	šād-	sa, şa
gitmek	*šiyay-	ef. šiyav-, av. šyav-	šaw-	šaw-	şiyaeene 'gitmek'
içmek	*šam-	šam-	--	āšāmīdan	şum-, şimitene

Tablo 11: eir. *š- nin gelişimi

9. eir. *xš-

Eski İrani konsonant çifti xš- nin gelişimi, aşağıdaki misallerden anlaşıldığına göre Zazaca'da ş GL (s KL) olarak meydana gelmiştir: eir. *xšvīd- (av xšvīd- m) 'süt', prt. *šift* (, yf. *šir*), zz. *şit* (/sıt KL) m.

	Eski İnan.	Avestçe	Part.	Orta Fars.	Zazaca
süt	*xšvīd-	xšvīd- m	šift	šir	şit (/sıt KL) m.
zamir 2. çğ.	*xšma-	xšma-	ašmā	ašmā	şuma, şima
altı	*xšvaš-	xšvaš-	šaš	šaš	şeş, ses.
tanımak şim.z.	*xšnā-	(ef.) xšnā-,	--	ašnas-	şnasnaene GL
14		xšnāsa-			
hükümdar	*xšaya-	(ef.) xšaya- m	šah	šāh, pātixšāh	şasa, padişa /padisa m 'padişah', saê moru 'yılanların padişahı'

Tablo 12: eir. *xš- nin gelişimi

10. eir. *x-

Eski başşes *x- yeni irani dillerin bir kısmında muhafaza ediliyor ve bazılarında h- ve k- ye dönüşüyor; Zazaca burada h-grubuna dahildir:

Eski İranca *xara- (Avestçe *xara-*) 'eşek', Zazaca *her*, Tâleşçe-AM *ha*, Harzanca *har*, Gürânca *her*, Paraçça *khōr*, Paştoca *xar*, Yaghnobca *xar*, Tâleşçe-M *xar*, Sangesarca *xar*, Yeni Farsça *xar*, Balüççe *kar*, Kurmançça *ker*, Soranca *ker*.

av. *xanya-* 'çeşme', zz. *hēni*, tâlAM. *huni*, harz. (*čošmā*), gur. *hāne*, par. (*čišma*), paş. (*čina*), yagh. (*čox*), tâlM. *xuni*, sang. (*čašm*), yeni fars.. *xāni*, bal. *kānī*, krm. *kani*, sor. *kani*.

Tablo 13 yeni irani dillerde h- : x- : k- fonolojik karşıtlığını veren birçok kelime mukayesesini gösteriyor. h-, x- ve k-grupları şunlardır:

h-	zz. tâlAM. harz. ²⁹ gur.
x-	sangs. paş. par. yagh. tâlM. yf.
k-	bal. krm. sor.

²⁹ Y. Zokā, 'Giyīs-e 'Gālin-Qayā' yā Harzandī', in: FIZ, Tehrān 1957 (1336 h.ş.), 52-92.

11. eir. *-ay-

Eski irani diftong *-ay- Zazaca'da düzenli şekilde -o- olarak görülüyor; eir. *-ay- (av. -ao-, ef. -au-), zz. -o-.

eir. **hauma-* (av. *haoma-*, ef. *hauma-*) m 'tanrı', zz. *homa* m GL (M-H Z 289; Tur Sö 119).

	Eski İnan.	Avestçe	Part.	Orta Fa.	Zazaca
tanrı	* <i>hauma-</i>	<i>haoma-</i>	m	--	<i>homa</i> m GL
kulak	* <i>gauša-</i>	<i>gaoša-</i>	m	--	<i>goş/gos</i> m
at vd.	* <i>staura-</i>	<i>staora-</i>	m	<i>istōr</i>	<i>stōr</i> , yf. <i>sutōr</i>
omuz	* <i>daūša-</i>	<i>daoš-</i>	m	--	<i>doşi</i> f

No. 1 'den 11'e kadar izah edilen seslerin Zazaca ile diğer irani dillerdeki tarihi gelişimi Tablo 14 te toplu olarak gösteriliyor.

4. Tarihi Morfoloji

4.1 Son hecenin kalması

Çoğu yeni irani dillere nazaran Zazaca eski ve orta irani kelimelerin son hecelerini muhafaza etmiştir. Bu durum, Zazaca'daki vurgusuz -e [-ə] ye denk olan eski dişil takı -ā'nın yanında, son hecesi -Ke [-'kɛ] vurgulu olan bazı eril kelime ve sıfatlarda da izlenmektedir. Mesela: av. *nāman-* 'ad', zz. *name* m (, yf. *nām*, krm. *nav*).

Eski irani son hece Zazaca'nın tersine Yeni Farsça ve Kurmanca'da çoğunlukla kaybolmuştur.

	Avestçe	Zazaca	Yeni Fars.	Kurm.
ad	<i>nāman-</i> n	<i>name</i> m	<i>nām</i>	<i>nav</i>
deri	<i>čaraman-</i> n	<i>çermē</i> m	<i>čarm</i>	<i>çerm</i>
cilt	<i>pasta-</i> m	<i>postē</i> m	<i>pōst</i>	<i>post</i>
yıldız	dgz. <i>astarag</i>	<i>astarē</i> m	<i>star</i>	<i>stēr</i>
baş	<i>sāra-</i> m	<i>saře</i> m	<i>sar</i>	<i>ser</i>
çoban	* <i>šupāna-</i>	<i>šūane</i> m	<i>čobān</i>	<i>şivan</i>
altın	<i>zaranva-</i> n	<i>zeřn</i> m	<i>zar</i>	<i>zēr</i>
uyku	<i>x'afna-</i> m	<i>hewn</i> m	<i>xāb</i>	<i>xew</i>
yıl	<i>sarad-</i> f	<i>seře</i> f	<i>sāl</i>	<i>sal</i>
kalp	<i>zərədaya-</i> n	<i>zeři</i> f	<i>del</i>	<i>dıl</i>
tuzak	<i>dāman-</i> n	<i>dame</i> f	<i>dām</i>	<i>dav</i>
adım	<i>gāman-</i> n	<i>game</i> f	<i>gām</i>	<i>gav</i>
yeni	<i>navā-</i>	<i>newē</i>	<i>nou</i>	<i>nu</i>
damla	--	<i>dılpa</i> f	(<i>sirişk</i>)	<i>dılop</i>

Tablo 15: Zazaca'da son hecenin kalması

4.2 Dişil takının kalması

Eski İnanca'nın gramatik cinsiyeti – nötr hariç – Zazaca'da büyük ölçüde aynı kalmıştır. Orta irani dönemde cinsiyet ayrımı Soghdca'da ve Part kitabelerinde (3. yy.) mevcuttu. Dişil özel isimler, Aramca'dan alınan dişil takı -n -h ile belirtiliyordu (Henning, HbO, 34), mesela:

Anāhīd, Orta Farsça '*nūt*', Partça '*nūt*', (Zazaca *Anahide*). Partça'da dişil takı *h* ile yazılmış misaller için bk. a. Tablo 16. Buna karşı Maniheya metinlerinde ise cinsiyet hem Partça'da, hem de Orta Farsça'da kaybolmuştur.

Yeni doğu irani dillerde cinsiyet Paştoca (büyük ölçüde), Munjca, Yidghaca, Şughnca grubu ve Ormurca'da (Kaniguram) vardır; Sanglêçce ve Waxca buna karşı cinsiyet tanımlar (Morgenstierne, HbO, 160).

Cinsiyeti ayırdeden orta irani Soghdca'nın devamı olan Yaghnobca'da da gramatik cinsiyet kaybolmuştur (Bielmeier, CLL, 483).

Yeni batı irani diller arasında gramatik cinsiyet Zazaca'nın yanında Semnanca, Sengesarca, Guranca, Sivendce ve diğer bazı dillerde vardır. Cinsiyet Kurmanca'da artık şekilde isim tamlamasında bulunmakta ve Yeni Farsça'da yoktur.

Cinsiyet karşılığı 'eril : dişil' Zazaca'nın tüm morfolojisini kapsıyor: isim, sıfat ve zamir halleri ile fiil çekimi.

Eski irani dişil takı *-ā* Zazaca'da vurgusuz takı *-e* [-ə] olarak aynı kalmıştır: eir. **-ā* (av. ef. *-ā*), zz. *-e*. Özellikle Zazaca'nın kuzey lehçesinde son takı *-e* belli ve işlek olarak kullanılıyor. Ayrıca Eski İnanca'da varolan tabii ve gramatik cinsiyetin birbirine uygunluğu Zazaca'da devam etmektedir:

	Avestçe	Zazaca	Yeni Fa.	Kurm.
eşek <i>e</i> : eşek <i>d</i>	<i>xar- : xarā-</i>	<i>her : here</i>	<i>xar</i>	<i>ker</i>
kurt <i>e</i> : kurt <i>d</i>	<i>vahrka- : vahrkā-</i>	<i>verg : (dele)verge</i>	<i>gorg</i>	<i>gur</i>

Avestçe'de 'kız' için iki şekilde varolan kelimeler Zazaca'da küçük bir anlam farkıyla halen aynı kalmıştır: av. *kainkā-* f 'kız', zz. *kēneke* f ve av. *kainyā-* f 'kız', zz. *kēna* f GL /çēna f KL 'kız evlat/çocuk'.

Grammatik cinsiyet Eski İnanca ve Zazaca'da hem canlılar, hem de eşyalar için kullanılır: ef. *maškā-* f 'tuluk', zz. *meške, meske* f (, yf. *mešk*).

Avestçe ve Zazaca'da dişil isimler için bazı misaller Tablo 17 veriliyor:

	Avestçe	Zazaca
dul	<i>vidavā-</i>	<i>viae</i>
çayır	<i>marəyā-</i>	<i>merge</i>
sütun (, direk)	<i>stunā-</i>	<i>ostine</i>
gece	<i>xšapā-</i>	<i>şewe, seve</i>
tuluk	ef. <i>maškā-</i>	<i>meške, meske</i>

Zazaca'da *-i* ile biten dişil isimlerin kökeni eski irani sones *-ay* ve *-aya* ya dayanır: av. *parštay-* f 'sırt', zz. *pošti* f ve av. *zarədaya-* n 'kalp', zz. *zeři* f. Zazaca'nın *-a* ile biten dişilleri kısmen zamanda eski irani nötr isimlere de denk gelir: eir. **pāšna-* (av. *pāšna-* n) 'ayak topuğu', zz. *paşna* (, *pasna*) f.

4.3 **-anaĵ* ile biten mastarın devamı

Başvurgulu olan *-ene* ['ənə] takısı dili geçmiş zaman gövdesinden, aynı zamanda dişil fiil isim olarak ta kullanılan mastar yapar: 'dili geçmiş zaman ortaçı'-ene: *kerd* 'yaptı', *-ene* > *kerdene* 'yapmak', *kerdene* f 'hareket, iş', *kerdeņa dey* 'onun hareketi'.

Eski İnanca'da *-anaĵ* ile biten mastarların bazı belgeleri bulunmaktadır; mesela ef. *čartanaĵ* < **kartaĵ* 'yapmak' ve ef. *bartanaĵ* 'götürmek', zz. *berdene*; av. *ka'tanaĵ-* 'kazmak', zz. *kintene*.

Paštoca'da da 'şmd.z.göv'-ana şeklinde yapılan dişil fiil isimlere rastlanılır (Lorenz, 168, 36): paš. *roz-ana* f 'ekim (tarım)', zz. *ramut-ene* f. Bundan şu bağıntı çıkıyor: zz. *-ene*, paš. *-ana* < eir. **-ana*, *-ana* (bk. ay. W. Geiger, 212, §12). Bundan sonraki beş belgede mastar takısı **-anaĵ* in morfolojik karşılıkları Eski İnanca, Zazaca ve Yeni Farsça'da belli oluyor: eir. **-anaĵ* (av., ef. *-anaĵ*) : zz. *-ene* : yf. *-an*.

	Avestçe	Zazaca	Yeni Farsça
kazmak	<i>ka'tanaĵ-</i>	<i>kintene</i>	<i>kandan</i>
yapmak	ef. <i>čartanaĵ-</i>	<i>kerdene</i>	<i>kardan</i>
getirmek	ef. <i>bartanaĵ-</i>	<i>berdene</i>	<i>bordan</i>
yazmak	<i>nipištanaĵ-</i>	<i>nostene</i>	<i>nivistan</i>
gitmek	<i>šyaodānāĵ</i>	<i>şiyaene</i>	<i>(raftan)</i>

Tablo 18: **-anaĵ* ile biten mastarlar

*-anā takısının da dişil fiil isimlerin yapımında bir rol oynadığı dikkate alınmalıdır:

av. *zyā-* (, ef. *dīyā-*) 'ziyan etmek', *zyānā-* f 'ziyan etme', zz. *ziyan*³⁰.

av. *ay-* 'gitmek', *ayanā-* f 'gidiş'; av. *van-* 'kazanmak', *vanānā-* f 'zafer'.

-ana n, *-anā* f ile biten fiil isimlerin işlek kullanımı özellikle Eski Hintçe'de vardır, mesela:

Sanskritçe *kr-* 'yapmak', *kāraṇā* f 'eylem'³¹, Zazaca *ker-*, *kerdene* f. 'hareket, eylem'.

skr. *vas-* 'istemek'; *vāsanā* f 'istek'³², zz. *was-*, *wastene* f.

skr. *as-* 'atmak', *āsana* n 'atış'³³, zz. *es-*, *estene* f.

³⁰ Tur Söz 333.

³¹ K. Mylius, Wörterbuch Deutsch-Sanskrit, Leipzig 1988, 174, 129.

³² K. Mylius, Wörterbuch Sanskrit-Deutsch, Leipzig 1975, 2. Aufl., 426, 434.

4.4 -išn ile biten fiil isimler

oir. -išn, zz. -is KL (, -iş GL)

Zazaca'da -is KL (, -iş GL) takısı dili geçmiş zaman gövdesinden eril fiil isimler türetir (mastar 2); bu ise orta irani dönemin bir devamıdır. Partça'da -išn takısı dili geçmiş zaman gövdesinden eylem isimler türetir, buna karşı Orta Farsça'da da şimdiki zaman gövdesinden yapar.

Partça *kar-išn* 'hareket, iş', Orta Farsça *kun-išn*, Yeni Farsça *kun-iš*, Zazaca *kerd-is* m KL (, *kerd-iş* GL).

oir. -išn in kökeni meçhuldür ve Avestçe'nin *iš-* ve *uš-* kökleriyle ortak bir yanı yoktur (Salemann Mp, 282; Bartolomae, GIPh I, 95,§175). Eski Hintçe'de (Vedce, Sanskritçe) -iṣṇu ile biten mastarlar vardır, mesela *kr-* 'yapmak', *karīṣṇu*, fakat P. Horn'a göre bunların kökeni farklıdır³⁴.

	Partça	Orta Fa.	Yeni Fa.	Zazaca
hareket, iş	<i>kar-išn</i>	<i>kun-išn</i>	<i>kun-iš</i>	<i>kerd-is</i>
toplama	<i>amwardišn</i>	<i>āmārišn</i>	<i>āmār</i>	(a)mordis 'sayıp toplama'
yapma	* <i>wirāštišn</i>	<i>wirāyišn</i>	<i>wirāyišn</i>	<i>virastis</i>
dua etme	<i>wendišn</i>	<i>wendišn</i>	—	<i>wendis</i> 'ötme (kuş)'
götürme	—	<i>barišn</i>	<i>bariš</i>	<i>berdis</i>
istek	—	<i>xwāhišn</i>	<i>xwāhiš</i>	<i>wastis</i>
yeme	—	<i>xwarišn</i>	<i>xwariš</i>	<i>werdis</i>
ölüm	—	—	—	<i>merdis</i>

Tablo 19: -is, -iş ile biten mastarlar

4.5 Morfolojik pasifin kalması

Eski morfolojik pasif yapımı Zazaca'da aynı kalmıştır: av. *vašya-*, *vacī-* 'söylenildi', zz. *važ-iya-*. Eski morfolojik pasifin devamı Zazaca'yla beraber üç başka dilde mevcuttur: zz. -i(a)-, sangs. -i-, lür. -i- ve gur. -ia/-iā-³⁵

Yeni Farsça ve Kurmanca eski irani dil kademesinde varolan morfolojik pasifi bırakmış ve bunun yerine yardımcı fiil kullanıyolar (Selcan G, 57).

Avestçe	Zazaca	
<i>vašya-</i> , <i>vacī-</i>	<i>važ-iya-</i>	söylenildi, denildi
<i>x'airyeite</i>	<i>wer-i-n-o</i>	yeniliyor
<i>janyānti</i>	(b1-)c1m-iy-o	onlar dövülsünler
<i>dayāf</i>	(b1-)d-iy-o	verilsin

Tablo 20: Avestçe ve Zazaca'da pasif yapımı

5. Dillerde ortak ve ayrı yanlar

Bilindiği gibi bir dilfamilyasındaki dillerde fonolojik, morfolojik ve leksikolojik düzeylerde hem ortak, hem de ayrı özellikler mevcuttur. Dillerin birbirine dilakrabalığı bakımından olan yakınlık veya uzaklık derecesi sadece ortaklıklarla değil, ayrılıklarla da belirlenir.

Beş batı-irani dilin ilgisini değerlendirmek için Tablo 21 de onaltı kelime kaydedilmiştir. Buradaki birinci soru Partça ile Zazaca arasında ne gibi bir dilakrabalığı ilgisinin varolduğudur. Aynı manalı kelimeler sesleri bakımından birbiriyle mukayese edilirse, ilk oniki kelime Partça ile Zazaca'da ortak, aynı zamanda bunlar Orta ve Yeni Farsça ile Kurmanci'ye de zittirler.

³³ ebenda, 56, 57.

³⁴ P. Horn, Neuiranische Schriftsprache, in: GRIPh I, 182.

³⁵ Dieses Merkmal hat auch das Asal.-Talesi: Präs./Prät. *har-/har-d-* 'to eat' : *har-i-/har-i-st-* 'to be eaten', E. Yarshater, The Taleshi of Asālem, in: StIr, 25/1,1996, 107.

	Partça	Zazaca	Orta Fars.	Yeni Fars.	Kurm.
bir	êw	yew, zu/zû	yak	yak	yek
üç	hrê	hirê	se	si	sê
dört	çafâr	çar, çor	çahâr	çahâr	çar
otuz	hrist	hirus	sîh	sî	si
on	das	des	dah	dah	deh
kırk	çafârast	çewres	çehel	çehel	çul
süt	şift	şit, sit	şir	şir	şir
demek	vâxtan	vatene	guftan	guftan	gotm
ağlamak	barma-	berma-	griy-	giry-	giri-
yüksek	burz	berz	buland	buland	bilind
ben	az	ez	man	man	ez
siyah	syâw	sia, şia	syâ	siyâh	reş
bahar	xânsar	wusar	wahâr	bahâr	bahar
kadın	žan	ciniye	zan	zan	žm
oğul	puhr	laz	pus(ar)	pus	kur
ağız	rumb	fek	dehân	dehân	dev

Tablo 21: Kelimelerde ortaklık ve ayrılık

	Part.	Zaza	Of./Yf.	Kurm.
Part.	--	12/4	3/13	2/14
Zaza		--	1/15	1/15
Of./Yf.			--	11/5
Kurm.				--

Tabelle 21a: Ortak/ayrı kelime sayısı, Tab. 21'den (Toplam 16)

Tablo 21 de sıralanan mukayese kelimeleri, birbirleriyle olan dilakrabalığı ilgisini açıklamaya yarıyor. İki dil arasındaki uygunluk ve sapma sayılırsa, bu ilgi bir tabloda gösterilerek açık bir bakış kazanılabilir (Tab. 21a). Buradan görülüyor ki, ortak/ayrı ilgisi Partça ile Zazaca'da 12/4 tür, buna karşı Partça ile Of./Yf. da 3/13 ve Part. ile Kurm. 2/14 tür. Yani Partça ile Zazaca'da sıralanan 16 kelimedenden 12 si ortak ve 4 ü ayrıldır. Ancak bu nisbeten büyük ortaklıktan, ayrılıklardan dolayı, Partça'nın Zazaca'nın bir ön kademesi olduğu sonucu çıkarılamaz.

Ayrıca açık görülüyorki, Orta ve Yeni Farsça'nın Zazaca'dan çok Kurmanca'ya daha yakın olduğudur: Of./Yf. ile Zazaca 1/15, buna karşı Of./Yf. ile Kurm. 11/5. Yani Of./Yf. ile Zazaca karşılaştırmasında sadece bir benzerlikle beraber onbeş ayrılık mevcuttur; Of./Yf. ile Kurm. de ise buna karşı 11 ortaklık ve sadece 5 zıtlık görülüyor. Aynı şekilde burada da çok benzerlikten dolayı Orta Farsça'yı Kurmanca'nın ön kademesi olarak görmek geçersizdir, çünkü ayrılıklar da bulunmaktadır.

Bu leksikolojik karşılaştırmaya Zazaca ile Kurmanca için de devam edersek, şu sonuca varılır: sadece bir ortaklıkla beraber onbeş ayrılık mevcuttur (Tab. 21a).

6. Asimilasyon politikası

Dil ve edebiyat elbette serbest bir devlette daha iyi gelişir; bir baskı sisteminde ise bunların yaratıcı gücü harapedilir, edebi eserlerin yaratılması engellenir ve bilinçli olarak bastırılır. Hükümdar ve iktidar sahiplerinin kendi dillerini diğer halklara nasıl zorla kabul ettirdiği ve yerli dilleri asimilasyonla tahrabettiği tarihteki birçok misalden bilinmektedir. Sömürgeciler hüküm altındaki halklar arasında kendi dillerini yaymış ve bununla beraber yerli halkların dillerini de asimilasyonla tahrabetmiştir. Bu bakımdan dil konusu özgürlük ve demokrasiyle birbirine sıkı bağlıdır. Onun için dil serbestliği Zazaların ulusal ve demokratik mücadelesinin vazgeçilmez bir hedefidir.

Sömürgeciler devlet uygulamalarında dilleri şu metotlarla tahrip eder:

- o Etnik varlığı inkâr etme
- o Demokratik temsilciliği yasaklama
- o Dil yasağı
- o Egemen dili eğitim ve öğretim sisteminde mecbur kılma
- o Egemen dili televizyon ve diğer yayın araçlarıyla yayma
- o Etnik kimliği yoketmek için dil ve tarih hakkında yanlış bilgi yayma
- o Sözde-bilimsel iddiaları geliştirme ve yayma vasıtasıyla etnik kimliği imha etme

6.1 Türkleştirme çabaları

Yukarıda belirtilen asimilasyon uygulamaları diğerleriyle beraber Türkiye için de geçerlidir, özellikle 1921 den günümüze kadar süren dönem için.

Asimilasyonun sözde-bilimsel iddiasından birisi *Türk Tarih Tezi* ve *Güneş Dil Teorisi* idi ve 1935 te geliştirilip 1950 ye kadar geniş çapta propaganda edilerek eğitim ve öğretim kurumlarında okutuldu. Güneş Dil Teorisinde ise tüm dünya dillerinin Türkçe'den türediği, yani Türkçe'nin dünya ana dili olduğu iddia ediliyordu.

Türkleştirme uygulamaları ile ilgili daha detaylı bilgiler, Tekin Alp'ın (M. Cohen) kitabı *Türkleştirme*'de (1928) vardır ve burada *on buyruk (Dekalog)* örnek alınarak, Türkleştirmenin bu on metotla uygulanmasını şart koşuyor.

Günümüze kadar süren uygulamanın kısa bir özeti *Zaza Dili ve Zaza Sorunu* adlı makalede bulunmaktadır. (Selcan 2010).

Avrupa standartlarına göre serbest ve demokratik bir Türkiye'de asimilasyon politikasına ve dil yasağına son vermek gerekir. Zazaları türkleştirmeğe, varlığı ve dili anayasada kabul edilip saygı duyulmalıdır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme adaylığı sebebiyle Erdoğan hükümeti, arasında dil yasaklarını da içeren birkaç kanundaki bazı yasakları kaldırdı. Bu tabii olumlu bir gelişmedir ve desteklenmelidir, fakat henüz yetersizdir. Çünkü, toplumun üçüncü büyük kesimini oluşturan, tahminen 5 milyonluk Zaza Halkı anayasada tanınmırsa, ancak ozaman gerçek demokratik bir Türkiye'den bahsedilebilir.

Demokratik bir Türkiye'de bir Zazaca TV ile Zazaca Radyo kurulmalı ve Zaza Dili okullarda öğretilmelidir. Ayrıca üniversitelerde Zaza Dili ve Edebiyatı Enstitüleri kurulmalıdır. Bunlarda Zaza dilbilimcileri ile diğer uzmanların bilimsel araştırma ve öğretimde katkıda bulunması sağlanmalıdır.

6.2 Kürtleştirme çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Soran ve Kurmanc (Kırmanc) politikacıları İstanbul'da bir araya gelerek siyasi bir hareket oluşturdu. Ozaman İran Körfezi ile Ağrı Dağı arasındaki bölgeye talepte bulunarak bu bölgeyi harita üzerinde çizdiler. Bu bölgede yaşayan *Zaza, Goran ve Lur* halkları 'Kürt', dilleri sözde 'Kürtçe'nin bir lehçesi ve yurtları da 'Kürdistan' diye ilan edildi.

Günümüzde irani dilbilimi sayesinde bilinmektedirki, *Zazaca, Goranca ve Lurca* tamamen bağımsız dillerdir. Dolayısıyla ne konuşmacıları 'Kürt' tür, ne de yurtları 'Kürdistan' dır. Geleneksel ülke adlandırması, *Arab-istan, Türk-istan, Tacik-istan* misalindeki gibi 'etnik ad'-istan = 'ülke adı' formülüne göre takibedilirse, ozaman Zaza yurdunun doğru adı *Zazaistan* olmalıdır.

Kürt politikacılarının takibettiği hedefler şunlardır:

- o Kurmanc (Kırmanc) siyasi yönetimi kurma
- o Zaza'ların bölgesini işgal etme; hüküm altına alma ve kürtleştirme
- o Zaza'ların varlığını inkâr etme
- o Zaza Dili'ni lehçeye indirgeyip sözde Kürtçe'nin, yani Kırmanca'nın lehçesi diye propaganda edip uzun vadede yoketme
- o Sözde bilimsel iddialarla siyasi lehçe propagandası yapma ve Zaza kimliğini yoketme
- o Kurmanca'yı (Kırmanca'yı) resmi dil yapma, Zazaca'yı değil

Kürt yazarlarla propagandacılarının, Zaza Dili'ni Kürtçe'nin lehçesine indirgeme ile ilgili sözde-bilimsel yanlış iddialarıyla metotları şunlardır:

- o Sesleri tahrif edecek benzer yapma
- o Tarihi dil farklarını yanlış olarak lehçe farkı diye gösterme

- o Büyük çaplı ayrılıkları görmemezlikten gelme
- o İrani dilbilimin tespitlerini hiçe sayma

Dilbilimsel prensiplere aykırı olarak ileri sürülen yanlış iddialar yazarın *Grammatik der Zaza-Sprache* [Zaza Dili'nın Grameri] adlı kitabında, *Die Zaza-Thematik in kurdischen Quellen* [Kürt kaynaklarında Zaza konusu] bölümünde ayrıntılı olarak analiz edilip doğrular ortaya konmuştur (Selcan G, s. 64-94).

Dil ile lehçenin linguistik tanımı ve bunların siyasi istismarı şu yazılarda ayrıntılı şekilde izah edilmektedir: *Zaza Milli Meselesi* ile bunun gözden geçirilen genişletilen nüshası *Zaza Ulusal Sorunu*'unda, bölüm *Zaza dili ve lehçecilik*, s. 11-14 (Selcan 1994, 2004: kendi basımı, Berlin 1994, s. 20-29; <http://www.zazaki.de/zazakide/ZazaUlusalSorunu2004.pdf>).

1974-1996 yıllarında Avrupa'da Zaza yurtseverleriyle Kürt milliyetçileri arasında süren siyasi tartışmaların bir dökümantasyonu şu makalede mevcuttur: *Lezê Serbestiya Miletê Zazay de qîmetê zoni* (Selcan 1996, Tija Sodri, 1996, pelge 20-37; www.zazaki.de/zazakide/selcan-qîmetezoni.pdf).

2010 da Tunceli-Üniversitesinde ülkemizin tarihinde ilkolarak Zazaca seçme ders olarak öğretim programına alınınca, Kürt milliyetçileri buna karşı protesto etmişti (12.5.2010). Üniversite yönetiminin bu doğru ve cesur adımına sevinip destekliyeceğine, karşı çıktılar. Bunun üzerine Zaza Aydın ve Kurumları üniversite yönetimiyle dayanışmada bulundular ve Kürt asimilasyonculuğuna karşı çıkıp, *'Zazaca Kürtçe değil, Zazalar Kürt değil'* başlığı altında iki basın açıklaması yayınladılar;

http://www.zazaki.de/beyanati/Zaza_Aydin_ve_Kurumlarinin_Basin_Aciklamasi_1.pdf
http://www.zazaki.de/beyanati/Zaza_Aydin_ve_Kurumlarinin_Basin_Aciklamasi_2.pdf

Asimilasyon konusu hakkında son olarak şunu belirtmek gerekir:

Komşu bir halkı altetme dürtüsü, etnik varlığını inkâr etme, dilini önemsiz bir lehçeye indirgeyip tahribetme, sadece insanı aşağılamakla kalmayıp, insanlık düşmanı bir baskı ve imha ideolojisidir ve mahkum edilmelidir.

Burada özellikle katmerli bir şekilde yürütülen Zaza düşmanlığı mahkum edilmelidir.

7. Zazaların demokratik hakları

Zaza Aydın ve Kurumları haklarını almak için çaba gösteriyorlar ve öncelikle acil ihtiyaç duyulan ve Zazaca yayın yapan bir televizyon kanalının açılmasını talep ediyorlar.

Bununla beraber Kürtlerin kendine maletmesini, adına konuşmasını ve lehçe propagandasını redediyorlar: <http://www.semaverdergisi.com/lardan-TRTYe-kanal-talebi-1992.html> .

Zaza Aydın ve Kurumlarının Zaza Dili'nde yayın yapma müracaatının TRT tarafından rededilmesi büyük bir hataydı ve bunun tekrar düşünülerek düzeltilmesi gerekir.

Zaza Aydın ve Kurumları ayrıca 'Zazalara demokratik haklar istiyoruz' başlığı altında bir imza kampanyası yürütüldü ve ekim 2009 da başbakanlığa verildi: <http://www.solhan.net/imza/> .

Diğer bir imza kampanyası ise 'Zazalara demokratik haklar' adı altında yürütülerek Zazalar için bir radyo ve televizyon kurulması ve Zazaca'nın anadil eğitiminde kabul edilmesi talep edilmiştir: <http://www.zazaki.de/turkce/acilimizazabasinaciklamasi.htm> .

Katmerli bir tehlikede olan Zaza Dili en başta sahipleri tarafından konuşulmalı, yazılmalı, korunup aile içinde çocuklara öğretilmelidir. Fakat bununla beraber, politika, bilim ve sanat ile kültür çevresindeki sorumluluk sahibi, cesur ve dürüst şahsiyetlerin de desteğine ihtiyacı vardır.

Başta Zaza kökenli parlamenterlerin, hangi partide ve hangi yöreden olursa olsun, sorumluluk duyarak görevini yerine getirmesi ve bu konuda çaba sarfetmesi gerekir.

Zazalara karşı yapılan haksızlığı gidermek ve demokratik haklarını vermek devletin ve hükümetin görevidir.

Eski İrani	Orta İrani	Yeni İrani
Avestçe	—	
(Medce)	—	
(İskitce)	—	
Eski Farsça	Orta Farsça	1. Yeni Farsça
—	Soghdca	2. Yaghnobca
—	Partça	—
—	Harezmece	—
—	Sakça	—
—	Baktrea	—
—	(Alanca)	—
—	(Sarmatca)	—
		3. Zazaca
		4. Gilakca
		5. Tātca
		6. Tālešca
		7. Harzanca
		8. Māzandarānca
		9. Āzarca
		10. Sangesarca
		11. Semnānca
		12. Guranca
		13. Lurca
		14. Sivendce
		15. Vafşca
		16. Lārestānca
		17. Kumzārca
		18. Baškardca
		19. Paştoca
		20. Osetçe
		21. Kurmancca
		22. Soranca
		23. Baloçça
		24. Muncca
		25. Yidghaca
		26. Ormurca
		27. Paraçca
		28. Yazghulamca
		29. Şughnca (Sariqōlca)
		30. İskaşmca-Sangliçce
		31. Zēbākca
		32. Waxca
		33. Baxtiyarca
		34. Kumzarca

Tablo 1: İrani diller familyası

	rūzgār	yirmi	kar	kurt	ot	şmz.göv görmek
Avestçe	vāta- m	visd'ti	vafra- m	vāhrka-	vāstra-	vaēn-
Zazaca	va m	vist	voře f	verg m	vas m	vin-
Māzandarānca	vo(t)	—	varf	verk	—	vīn-
Gilakca-	vā	—	varf	verg	vāš	(din-)
Tālešce	vā	vist	vār	varg	vāš	vin-
Harzanca	vōr	vist	vohor	vorg	(olāf)	vin-
Guranca	vā	wis	wārwā	wārg	giyāū	win-
Sangesarca	ve	vist	varf	varg	vawš	vin-
Semnānca	va	vist	vara	verg	vāš	-in-
Yeni Farsça	bād	bist	barf	gorg	giyāh	bin-
Kurmancca	ba	bist	berf	gur	geya	bin-
Soranca	ba	bist	befr	gurg	giā	bin-
Yaghnobca	vāt	(naxnā)	vafir	urk	waiš	vin-
Paştoca	wō	wišt	wāwra	(lēva)	wāšə	wīn-
Şughnca	(şūj)	(šādis)	(žānij)	wūrj	wāš	wīn-
Paraçça	γā	γušt	γarp	γurγ	gihāi	(tul-)
Balūççe	gwāt	gist	bavr	gwark	gyab	gind-

Tablo 3: Eski baş v nin gelişimi (1)

	AİW.	Avestçe	Zazaca	Sanges.	Gürânca	Semnanca	Kurmancca	Yeni Fars.
		v- [w, u]	v-	v-	v-, w-	v-	b-	b-
yaprak	1367	varəka- m	velg m	·valg	(galā)	valg	belk	barg
ses	1332/5	vak-, of.vāng	veng m	vung	(dang)	--	bang,deng	bāng
dul	1443	vidavā- f	viae f	--	--	--	bije	biva
hatır(lama)	1454	vīra-	viri	vir	wir	--	bir	(vir)
yağmak	1410	vār-	voʔ-a-ene	vawr-	vārān	--	bar-in	bār-idan
ön, karşı	1365	varah-	ver	--	vār	verrōjka	ber	bar
söğüt	1314	vaētay- f.	(viale f)	vī	--	vie(dara)	bi	bid
elemek <i>dgz.gōv</i>	1312/3	vaēk-	vit ro	vīta	--	--	bit	bixt
elemek <i>şmz.gōv</i>	1312/3	vaēča-	viz-en- ro	viž-	vič-	--	bēz-	biz-
kuzu	--	of. varak	vorek m	vara	vārālā	vorā	berx(ık)	barra
			v-	v-		v-	b-	g-
koç	1381	varšnay- m	vosn m	(nar)	(barān)	--	beran	gošn
koşmak <i>şmz.gōv</i>	1386	vaz-	voz-en-	voz-	--	--	bez-	guriz-
aç	--	ef. *vrsna- ⁵	vēsan	vaššun	(āwrā)	vaşun	birçi	gorosne
			v-	v-	w-	v-	g-	g-
çiçek, gül	1370	vareḏā- f.	vil(ık)e f	(gol)	wili	vala f	gul	gol
böbrek	1420	varəḏka- m.	velik m	vakku	wilk	--	gurçık	gorda
değiştirmek	1360/2	var- ⁷	vur-na-ene	--	(guriyā)	--	gor-in	gerawida
demek <i>şmz.gōv</i>	1330	*vač-	vaz- Konj.St.	vawž-	wāč-	(bāt-)	bēž-	(guy-)
demek <i>dgz.gōv</i>	1330	vak-	vake, va(t)-	vaw-	wāt-, vat-	(bāt-)	(got-)	(goft-)

Tablo 4: Eski baş v nin gelişimi (2)

	şmz.gōv, dgz.gōv				
	yemek	istemek	lesen	uyku	bacı
Avestçe	x ^y ar-	vas-	x ^y an-	x ^y afna- m	x ^y aḡhar- f
Zazaca	we(r)-, werd	waz-, wast	wan-, wend	hewn m	wae
Gürānca	wār-, wārd	wāz-, wāst	wān-, wānd	wārm	wāli
Sivendce	wār- ¹ , fārd	–	–	farm	(dādi)
Balıççe	war-, warta	(loṭag)	wān-, wānta	wāw	gwāhar
Tāleşce	har-, hard	–, xāst	xun-, xund	xāv	xoar
Harzanca	han-, horcā	hōz-, hōšcā	hun-, huncā	hun	hōv
Lurca-Giō	har-, hard	hār-, hāst	hōn-, hōnī	(xōw)	–
Yeni Farsça	xor-, xord	xāh-, xāst	xon-, xānd	xāb	xāhar
Paraçça	xār-	xāi-	xān-	xōm	xi
Paştoca	xor-, xwarəl	ḡwār-, ḡoştəl	(lwal-,	xūb	xor
Şughnca	xā-, furd	–	–, xōyd	xāuδ	(yax)
Yaghnobca	xwar-, xōrt	xoh-	(zoy-)	xumn	x ^o or
Osetçe	xvār-, xvard	fānd-, fāndt	xon-, xund	(fināy)	xvārā
Sangesarca	xuor-, xorta	aws-, awsiya	xun-	xow	xawr
Kurmancca	xw-, xwar	xwaz-, xwast	xwin-	xew	xwişk
Soranca	xw-, xward	əwe(t)-, wist	xwen-	xew	xoşk

¹ Sivendce şmz.tk.1.: *mi vir mijiki* 'ich springe', *mi mūāri* 'ich esse', Mann/Hadank, 1926, 228.

Tablo 5: eir. *xu- nin gelişimi

	AİW.	Avestçe m	Zazaca m	Sangesarca m	Gürânca m	Yeni Fa. m	Paştoca m	Kurm. v	Soranca w
göz	583	<i>čašman-</i>	<i>çışm, çım</i>	<i>čašm</i>	<i>čām</i>	<i>češm</i>	<i>(starga)</i>	<i>çav</i>	<i>çāw</i>
ad	1062	<i>nāman-</i>	<i>name</i>	<i>noum</i>	<i>nām</i>	<i>nām</i>	<i>num</i>	<i>nav</i>	<i>nāw</i>
yarım	1036	<i>naēma-</i>	<i>nēm</i>	<i>nim</i>	<i>nīm</i>	<i>nīm</i>	<i>nim</i>	<i>niv</i>	<i>nīw</i>
damat	1689	<i>zāmātar-</i>	<i>zama</i>	<i>zoume</i>	<i>zāmā</i>	<i>dāmād</i>	<i>zūm</i>	<i>zava</i>	<i>zāwā</i>
kış	1699	<i>zyam-¹</i>	<i>zimiston</i>	<i>zemestun</i>	<i>zimsān</i>	<i>zemestā</i>	<i>zimai</i>	<i>zivistan</i>	<i>zi*stān</i>
kuyruk	749	<i>duma-</i>	<i>dım</i>	<i>dom</i>	<i>dīm</i>	<i>doṃ</i>	<i>lam</i>	<i>duv(du)</i>	<i>du</i>
misafir	–	of. <i>mehmān</i>	<i>meyman</i>	<i>memoun</i>	<i>memān</i>	<i>mehmān</i>	<i>melma</i>	<i>mivan</i>	<i>miwān</i>
tohum	623	<i>taoxman-</i>	<i>toxum</i>	<i>tum</i>	<i>tom</i>	<i>toxm</i>	<i>toma</i>	<i>tov</i>	<i>tow</i>
badem		(of. <i>wādām</i>)	<i>vame f</i>	–	<i>vahāmi</i>	<i>(bādām)</i>	–	<i>behiv</i>	<i>bāām²</i>
yaz	1809	<i>hāmīna-</i>	<i>amnon³</i>	<i>(toveston)</i>	<i>hāmın</i>	<i>(tābestā)</i>	<i>(woṛai)</i>	<i>havin</i>	<i>hāwin</i>
tuzak	736	<i>dāman-</i>	<i>dame</i>	–	<i>dām</i>	<i>dām</i>	<i>lūma</i>	<i>dav</i>	<i>dāw⁴</i>
adım	522	<i>gāman-</i>	<i>game</i>	–	<i>(hāngām</i>	<i>gām</i>	<i>(yūn)</i>	<i>gav</i>	<i>gāw</i>
ölçmek PPl.	1165/8	<i>*paiti-mā-</i>	<i>pēmit</i>	–	<i>pemāy luf</i>	<i>peymūd</i>	<i>pyamal luf</i>	<i>piva</i>	<i>pēw</i>
kaçmak	1125	<i>fra-man-</i>	<i>remaene</i>	<i>rum-</i>	–	<i>ramidan</i>	<i>(paredəl)</i>	<i>revin</i>	<i>rawinaw</i>
gümüş	–	of. <i>sēm, asēm⁵</i>	<i>şēm</i>	<i>sim</i>	<i>(zīw)</i>	<i>sim</i>	<i>(spūn zar)</i>	<i>ziv</i>	<i>zīw</i>
akşam yemeği	533	<i>xšāfnīm-⁶</i>	<i>sami</i>	<i>şoum</i>	<i>šām</i>	<i>šām</i>	<i>šūma</i>	<i>šiv</i>	<i>šēw</i>

¹ phl. *zam, zamastān*, MacKenzie, Pahl. Dict., 97-98; *zimistān*, Junker, Frahan. i Pahl., 25.

² E. B. Soane, Elementary Kurmāndji Grammar, 1919, 88.

³ yazgh. *hamavg* 'Sommer', H. Sköld, Mater. z. d. iran. Pamirsprachen, Lund 1936, 134.

⁴ K. Kurdoev, Kurdsko-Russkij Slovar', Moskva 1960, 183.

⁵ D. N. McKenzie, A Consist Pahlawi Dictionary, London 1971, 12, 74.

⁶ Hübschmann, Pers. St., 132, Ys. 62.7: *xšāfnīm-* 'Abendessen', 'Nachtmahl' (Wolff, 87).

Tablo 6: eir. *-m- nin gelişimi

	AiW.	Avestçe <i>rt</i>	Zazaca <i>rd</i>	Sanges. <i>rd/rt</i>	Baluçi <i>rd/rt</i>	Yeni Fa. <i>rd</i>	Soranca <i>rd</i>	Kurm. <i>r</i>	Paştoca <i>r</i>
soğuk	1566	<i>sarəta-</i>	<i>serd</i>	<i>sard</i>	<i>sard</i>	<i>sard</i>	<i>sard</i>	<i>sar</i>	<i>soř</i>
sarı	1681	<i>zairita-</i>	<i>zerd</i>	<i>zard</i>	<i>zard</i>	<i>zard</i>	<i>zerd</i>	<i>zer</i>	<i>žer</i>
köprü	892	<i>parətav-</i>	<i>prd</i>	(<i>pul</i>)	(<i>pol</i>)	(<i>pol</i>)	<i>prd</i>	<i>pir</i>	(<i>pul</i>)
bıçak	454	<i>karəta-</i>	<i>kardi f</i>	<i>kawrt</i>	(<i>karč</i>)	<i>kārd</i>	<i>kērd</i>	<i>kēr</i>	<i>čāra</i>
koca	114	<i>martiya-</i>	<i>mērde</i>	--	<i>mard</i>	<i>mard</i>	<i>mērd</i>	<i>mēr</i>	<i>meře</i>
insan	1148	<i>marətan-</i>	<i>mordem</i>	<i>martou</i>	(<i>sař</i>)	<i>mardom</i>	<i>merdum</i>	<i>murov</i>	(<i>sařai</i>)
un	--	ef. <i>*ārta-</i> ¹	<i>ardi pl.</i>	<i>awrt</i>	<i>ařt</i>	<i>ārd</i>	<i>ard</i>	<i>ar</i>	<i>ořa</i>
götürmek	933	<i>*bartanaiy</i>	<i>berdene</i>	--	<i>barag</i>	<i>bordan</i>	<i>birdin</i>	<i>birin</i>	<i>wřal</i>
dgz göv.		<i>bərəta-</i>	<i>berd</i>	<i>bart</i>	<i>burt</i>	<i>bord</i>	<i>bird</i>	<i>bir</i>	<i>wřal</i>
getirmek	--	phl. <i>āwurtan</i>	<i>ardene</i>	--	<i>ārag</i>	<i>āwardan</i>	ha- <i>wurdin</i> ²	<i>anin</i>	--
dgz göv.		<i>*ā.barta-</i>	<i>ard</i>	<i>awrt</i>	<i>āvurt</i>	<i>āward</i>	--	<i>ani</i>	--
yapmak	502	ef. <i>čartanaiy</i>	<i>kerdene</i>	--	<i>kanag</i>	<i>kardan</i>	<i>kardin</i>	<i>krin</i>	<i>křal</i>
dgz göv.		ef. <i>karta-</i> <i>kərəta-</i>	<i>kerd</i>	<i>kart</i>	<i>kurt</i>	<i>kard</i>	<i>kard</i>	<i>kur</i>	<i>křal</i>
ölmek	1173	<i>*martanaiy</i>	<i>merdene</i>	--	<i>mirag</i>	<i>mordan</i>	<i>murdin</i>	<i>murin</i>	<i>mřal</i>
dgz göv.		<i>mərəta-</i>	<i>merd</i>	<i>mart</i>	<i>murt</i>	<i>mord</i>	<i>mur</i>	<i>mur</i>	<i>mřal</i>
yemek	1868	<i>*x'arətanaiy</i>	<i>werdene</i>	--	<i>varag</i>	<i>xordan</i>	<i>xwardin</i>	<i>xwarin</i>	<i>xwařal</i>
dgz göv.		<i>x'arəta-</i>	<i>werd</i>	<i>xort</i>	<i>vārt</i>	<i>xord</i>	<i>xward</i>	<i>xvar</i>	<i>xwařal</i>

¹ of. *ārt* 'Mehl', Heinrich F. J. Junker, Farhangi Pahlavik, Leipzig 1955, 27.

² So in Wärmāwāi, McK KDS, 228; krş. sul. *hēnān* 'herbringen'.

Tablo 8: cir. **-rt-* in gelişimi

	kadın	şmd.z.göv yaşamak	şmd.z.göv vurmak	şmd.z.göv müzik çalmak	aşağı
Avestçe	<i>janay-</i>	<i>juya-</i>	<i>jan-</i>	<i>*jan-</i>	–
Orta Farsça	<i>zan</i>	<i>zīw-</i>	<i>zan-</i>	<i>*zan-, zad</i> Prt	<i>azēr</i>
Partça	<i>žan</i>	<i>žīw-</i>	<i>žan-</i>	<i>*žan-</i>	–
Zazaca	<i>cêniye</i>	<i>cūa-</i>	<i>(dan- piro)</i>	<i>cin-, cinitene</i> Prt.	<i>cēr</i>
Täleşçe	<i>žen, (yan)</i>	<i>žie</i> Inf.	<i>žan-</i>	–	<i>ir</i>
Harzanca	<i>(yan)</i>	<i>(xoši korde)</i>	<i>(yan-, yare)</i>	–	<i>(yare)</i>
Sangesarca	<i>žan</i>	–	<i>žan-</i>	–	<i>žir</i>
Gilakca-Lang.-	–	–	<i>zan-</i>	–	<i>jir</i>
Semnānca	<i>jeniya</i>	–	–	–	<i>žir</i>
Māzandarānca-Sāri ¹	<i>zena</i>	–	–	<i>zan-</i>	–
Guranca	<i>žānī</i>	<i>žīā-, žīwāy</i>	<i>žan-, žanāy</i>	–	<i>čir</i>
Kurmancca	<i>žin</i>	<i>žī-, žiyin</i>	<i>žan-, žantın</i>	<i>(lē-xistın)</i>	<i>žir</i>
Yeni Farsça	<i>zan</i>	<i>ziy-, zistan</i>	<i>zan-, zadan</i>	<i>zan-, zadan</i>	<i>zēr</i>
Soranca	<i>žin</i>	<i>žī-, žiān</i>	–	<i>(lē-dan)</i>	<i>žēr</i>
Parači	<i>(zaij)</i>	<i>janō</i>	<i>jan-</i>	–	<i>zēr</i>
Paštoca	<i>jīnāī, jan</i>	<i>žw-</i>	<i>(wah-)</i>	–	<i>(lar)</i>
Şughnca	<i>jīn, žēnik</i>	<i>žwāk</i>	<i>žīn-</i>	–	<i>(bun)</i>
Balūči	<i>jan(ig)</i>	<i>jiag</i>	<i>jan-</i>	–	<i>cēr</i>
Yaghnobca	<i>(inč)</i>	<i>žu-</i>	<i>(de^h-)</i>	–	<i>(nuče)</i>

¹ H. Ahmadi: *vē flut zan-d-e* 'er spielt Flöte'.

Tablo 10: eir. *j nin gelişimi

	eşek	çeşme	mast., şiz.göv satın almak	gülmek	kaşınmak
Avestçe	<i>xara-</i>	<i>xanya-</i>	ef.* <i>xritanaiy</i> ¹ of. <i>xridan</i>	of. <i>xandīdan</i>	
Zazaca	<i>her</i>	<i>hēni</i>	<i>k:ɛrinaene</i> <i>heri-n-en-</i>	<i>huyaene</i> <i>huyi-n-</i>	<i>huriyaene</i> <i>huri-n-</i>
Täleşce-AM	<i>ha</i>	<i>huni</i>	–	–	–
Harzanca	<i>har</i>	(<i>čoşmā</i>)	(<i>astare</i>)	(<i>siriste</i>)	(<i>tore</i>)
Gürānca	<i>her</i>	<i>hāne</i>	(<i>asāy</i>)	<i>xuāy</i>	<i>wuriāy</i>
Paraçça	<i>khōr</i>	(<i>čišma</i>)	<i>gurī-</i>	<i>khan-</i>	<i>khā-</i>
Paştoca	<i>xar</i>	(<i>čina</i>)	(<i>pīrawdal</i>)	<i>xandəl</i>	(<i>skoyəl</i>)
Yaghnobca	<i>xar</i>	(<i>çox</i>)	<i>xirin-</i>	<i>xant-</i>	<i>kīr-</i>
Täleşce-M	<i>xar</i>	<i>xuni</i>	<i>xariye</i>	<i>xande</i>	<i>xārande</i>
Sangesarca	<i>xar</i>	(<i>čašm</i>)	–	<i>xuy-</i>	–
Yeni Farsça	<i>xar</i>	<i>xāni</i>	<i>xaridan</i>	<i>xandidan</i>	<i>xāridan</i>
Balūççe	<i>kar</i>	<i>kānī</i>	<i>girag</i>	<i>kandag</i>	<i>kārag</i>
Kurmancca	<i>ker</i>	<i>kani</i>	<i>karin</i>	<i>kenin</i>	<i>xūrin</i>
Soranca	<i>ker</i>	<i>kani</i>	<i>krīn</i>	<i>kenin</i>	<i>xurin</i>

¹ H. Hübschmann, Pers. Stud., S. 55-56.

Tablo 13: cir. *x- nin gelişimi

Orta Farsça	Partça	Zazaca	
<i>Anāhīd</i>	'nḥt	'nḥtyH	<i>Anahide</i>
<i>Anōšak</i>	'nwšky	'nwškyH	<i>Anoşake</i>
<i>Staxryād</i>	sthly't	'sthrd'tyH	<i>Staxryade</i>
<i>Sāsān</i>	(ssn)	s[s]nH	<i>Sasane</i>
<i>Dēnak</i>	dynky	dynkyH	<i>Dēnake</i>
<i>Rōdak</i>	lwtky	rwtkyH	<i>Rodake</i>
<i>Bōzan</i>	--	bwznyH	<i>Bozane</i>
<i>Humāy</i>	--	ḥ[wmy]tH	<i>Humaye</i>

Tablo 16: Partça'da dişil takı

	Avestçe		Zazaca	
	m	f	m	f
eşek <i>e</i> , eşek <i>d</i>	<i>xar-</i>	<i>xarā-</i>	<i>her</i>	<i>here</i>
kurt <i>e</i> , kurt <i>d</i>	<i>vəhrka-</i>	<i>vəhrkā-</i>	<i>verg</i>	<i>(dele)verge</i>
kız ¹		<i>kainkā-</i>		<i>kēneke</i>
kız ²		<i>kainyā-</i>		<i>kēna</i>
dul		<i>viḍavā-</i>		<i>viae</i>
tuluk		ef. <i>maškā-</i>		<i>meske</i>
çimen		<i>marəyā-</i>		<i>merge</i>
sütun, direk		<i>stunā-</i>		<i>ostine</i>
gece		<i>xšapā-</i>		<i>sewe</i>

Tablo 17: Avestçe ve Zazaca'da dişil takı

Eski İnanca	*u-	*-m-	*-r-	*-rt-	*-rz-	*j-	*-nt-	*-zd-/-zd-	*xu-	*x-	*-au-	*s-	*xš-
Avestçe	v-	-m-	-r-	-rt-		j-	-nt-	-zd-	xv-	x-	-ao-		
Eski Farsça	v-	-m-	-r-	-rt-		j-	-nt-	-zd-	hv-	x-?	-au-		
Zazaca	v-	-m-	-r-	-rd-		c- [dʒ-]	-nd-	-zd-	w-	h-	-o-	ş	ş
Semnanca	v-	-m-				j-							
Sangesarca		-m-				ž-				x-			
Gürānca	v-	-m-		-rd-		ž-			w-	h-			
Tātca	v-												
Tālešce	v-					ž-			h-, x-	h-, x-			
Sālca	v-												
Gilakî (Lāhi jānî)	v-					j-, z-							
Harzanî	v-								h-	h-			
Māzandarānca	v-			-rd-		z-							
Harzanca	v-								h-				
Sangesarca	v-			-rt-, -rd-									
Sivendce									w-, f-				
Yeni Farsça	b-, g-	-m-	-l-	-rd-		z-	-nd-	-zd-	x-	x-			
Kurmanca	b-, g-	-v-	-l-	-r-		ž-	-n-	-z-	xw-	k-			
Soranca	b-	-w-		-rd-		ž-	-n-	-z-	xw-, x-	k-			
Vafsa	w-												
Lurca, Lurca-Giö	v-								h-				
Yaghnobca	v-			-rt-		ž-			xw-, x-	x-			
Paštoca	w-	-m-		-r-		j-, ž-		-zd-	xw, x	x-			
Şughnca	(šij)					j-, z-							
Paraçça	ɣ-					j-			x-	x-			
Balūççe	gw-, w-			-rt-, -rd-		j-			w-, gw-	k-			
Osetçe				-rd-, -ld-					xv-, f-				
Ormuri				-r-, -l-									
Yidghaca				-r-, -l-									

Tablo 14: İrani dillerde tarihi ses gelişimi (Tablo 3-12 nin sonuçları)

Kısaltmalar

*	rekonstrüksiyon
AiW.	Altiranisches Wörterbuch, Christian Bartholomae
av.	Avestçe
bk. a.	bak aşağı
bk. ay.	bak ayrıca
bk. y.	bak yukarı
Boyce	M. Boyce, Word-List
d	dişil
dgz.	dili geçmiş zaman
dgz.göv	dili geçmiş zaman gövdesi
dgz.ort	dili geçmiş zaman ortaçı
e	eril
ef.	Eski Farsça
ehi.	Eski Hintçe
f	feminin, dişil
GL	(Zaza Dilinin) güney lehçesi
gur.	Guranca
har	Harezmca - *
ihk.göv	ihtimal kipi gövdesi (Konjunktivstamm)
ilkir.	İlkiranca
KL	(Zaza Dilinin) kuzey lehçesi
m	maskulin, eril
n	nötr
of.	Orta Farsça
ofM.	Maneya Metinlerinin Orta Farsçası
oir.	Orta İnanca
prt.	Partça
prtM.	Maneya Metinlerinin Partçası
Pt.	Pehlevce tercüme
skr.	Sanskrit
şnz.	şimdiki zaman
şnz.göv	şimdiki zaman gövdesi
yf.	Yeni Farsça
zz.	Zazaca
zzGL	Zazaca güney lehçesi
zzKL	Zazaca kuzey lehçesi
CLI	Corpus Linguarum Iranicarum, R. Schmitt (Hg.)
FrPhl	Junker, Heinrich F. J.: Das Frahang i Pahlavik
FZ	Ziya Şükun, Ferhengi Ziya, İstanbul 1984.
HbO	Henning, W. B., <i>Mitteliranisch</i> , in: Handbuch der Orientalistik, Leiden 1958.
Horn G	Horn, Paul: <i>Neuiranische Sprache</i> , in: W. Geiger (Hg.), Grundriß der iranischen Philologie I.
Lerch II	Peter Lerch, Forschungen ... II, 1858.
M-H G	O. Mann, K. Hadank, Mundarten der Zâzâ, Berlin 1932.
M-H Z	O. Mann, K. Hadank, Mundarten der Gûrân, Berlin 1930.
Salemann Mp	Salemann, Carl: <i>Mittelpersisch</i> , in: Grundriß der iranischen Philologie I.
Selcan G	Selcan, Zülfü: <i>Grammatik der Zaza-Sprache</i>
Tit.	TITUS Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien, Avestisches Corpus
Tod	Todd, Terry Lyn: <i>A Grammar of Dimili</i>
Tur Söz	Harun Turgut, <i>Zazaca-Türkçe sözlük</i> , İstanbul 2001.

Kaynaklar

- Alp, Tekin (M. Cohen): *Türkleştirme*, İstanbul 1928.
 Andreas, C. F.; W. B. Henning: *Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkistan*, in: SbPAW, 1934.

- Andreev, M. S. /E. M. Pešereva: *Yaghnobskie Tekst'*, Moskva 1957.
- Bartholomae, Christian: *Altiranisches Wörterbuch*,
- Bielmeier, Roland: *Yaghnobi*, in: CLI, 480-488.
- Boyce, Mary: *A Word-List of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Leiden 1977.
- Brandenstein, M. /M. Mayrhofer: *Handbuch des Altpersischen*, Wiesbaden 1964.
- Geiger, Wilhelm: *Die Sprache der Afghnen*, in: *Grundriß der Iranischen Philologie I*, 1901.
- Gippert, Jost: *Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache*, in: *Ware*, Nr. 10, Nov. 1996, Frankfurt a.M., 148-154.
- Hadank, Karl: *Boti un Êzâdi*, Untersuchungen zu Westkurdischen: Berlin 1938.
- Hadank, Karl: *Zur Klassifizierung westiranischer Sprachen*, aus dem Nachlaß herausgegeben von Zilfi Selcan, in: *AcOr*, 53.1992, 28-75.
- Henning, Walter B.: *Mitteliranisch*, in: *Handbuch der Orientalistik*, Leiden 1958.
- Hoffmann, Karl: *Altiranisch*, in: *Handbuch der Orientalistik*, Leiden 1958.
- Horn, Paul: *Neuiranische Sprache*, in: W. Geiger (Hg.), *Grundriß der iranischen Philologie I*, Berlin ...?
- Junker, Heinrich F. J.: *Das Frahang i Pahlavik*, Leipzig 1955.
- Le Coq, Albert von: *Kurdische Texte*, Berlin 1903.
- Lerch, Peter: *Bericht über eine im Auftrage der hist.-philol. Classe d. Kaiserl. Akademie d. Wissens. unternommene Reise zu den kriegsgefangenen Kurden in Roslawl', im Gouvernement Smolensk*, in: *Mélanges Asiatiques*, Tom II, St. Petersburg 1856, 621-649.
- Lerch, Peter: *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer*, St. Petersburg 1957-1958.
- Lerch, Peter: *Izsledovanija ob iranskich Kurdach i ich predkach severnykh Chaldejach*, Kn. I, St. Petersburg 1856 (Forschungen über die iranischen Kurden und ihre Vorfahren, die nördlichen Chaldäer).
- Lommel, Hermann: *Die Yäst's des Awesta*, Göttingen 1927.
- Lorenz, Manfred: *Lehrbuch des Pashto*, Leipzig 1982.
- Majidi, Mohammed-Reza: *Strukturelle Beschreibung des iranischen Dialekts der Stadt Semnan*, Hamburg 1980.
- Mann, O.; K. Hadank: *Kurdisch-Persische Forschungen*, Bd. III/1, Berlin 1926, S. XXVI-XXVII.
- Mann, Oskar: *Die Tâjik-Mundarten der Provinz Fârs*, Berlin 1909.
- Mann, Oskar; K. Hadank: *Mundarten der Zâzâ*, Berlin 1932.
- Morgenstierne, Georg: *Neu-iranische Sprachen*, in: *Handbuch der Orientalistik*, Leiden 1958, 155-178.
- Mylius, K.: *Wörterbuch Deutsch-Sanskrit*, Leipzig 1988.
- Mylius, K.: *Wörterbuch Sanskrit-Deutsch*, 2. Aufl., Leipzig 1975.
- Oranskij, I. M.: *Iranskije jazyki v istoričeskom osveščeni*, Moskva 1979.
- Pamukçu, Fahri: *Giramerê Zazaki*, İstanbul 2001.
- Rastorgueva, V. S.: *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika zapadnoiranskich jazykov*, Fonologija, Moskva 1990.
- Salemann, Carl: *Mittelpersisch*, in: W. Geiger/E. Kuhn (Hg.), *Grundriß der iranischen Philologie I*, Strassburg 1901.
- Schmitt, Rüdiger: *Corpus Linguarum Iranicarum*, Wiesbaden 1989.
- Selcan 1996, *Lezê Serbestiya Miletê Zazay de qiyetê zoni*, in: *Tija Sodiri*, Frankfurt a.M., Gulane 1996, pelge 20-37; <http://www.zazaki.de/zazakide/selcan-qiyetezoni.pdf>
- Selcan, Zilfi: *Zaza Dili ve Zaza Sorunu*, 2010; <http://www.crecon2.bplaced.net/images/stories/ZazaDili.pdf>.
- Selcan, Zülfi: *Die Entwicklung der Zaza-Sprache*, in: *Ware*, Zeitschrift für Sprache und Kultur der Zaza, Baiersbronn (Deutschland), Nr. 12, Nov. 1998, S.152-163
- Selcan, Zülfi: *Grammatik der Zaza-Sprache*, Berlin 1998.
- Selcan, Zülfi: *Zaza Ulusal Sorunu*, Berlin 2004, Abschnitt: *Zaza dili ve lehçecilik*, S. 11-14; *Zaza Milli Meselesi*, kendi basım, Berlin 1994, S. 20-29; <http://www.zazaki.de/zazakide/ZazaUlusalSorunu2004.pdf>.)
- Sundermann, W.: *Mitteliranisch manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts*, Berlin 1981.
- Sundermann, Werner: *Mittelpersisch*, in: CLI, 138-164).
- Sundermann, Werner: *Parthisch*, in: CLI, 114-137).
- Szemerényi, Oswald: *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt 1970.
- Todd, Terry Lyn: *A Grammar of Dimili (Also known as Zaza)*, Michigan 1985.
- Turgut, Harun: *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2001.
- Wolff, Fritz: *Avesta, Die heiligen Bücher der Parsen*, Strassburg 1910.

İnternet kaynakları:

http://www.zazaki.de/beyanati/Zaza_Aydin_ve_Kurumlarinin_Basin_Aciklamasi_1.pdf
http://www.zazaki.de/beyanati/Zaza_Aydin_ve_Kurumlarinin_Basin_Aciklamasi_2.pdf
<http://www.crecon2.bplaced.net/images/stories/ZazaDili.pdf>

Berlin, 11.09.2011